

Az ismeretlen Korunk

Gondolatok a könyvtárban

Elképzelt könyvtárban születtek ezek a gondolatok, megírható, tehát megfrandó könyvek között, egy józan ünnep ígézetében. Hiányzó könyvek között. Mert van egészséges hiányérzet is, természetes szükségletből származó igény arra, ami nincs még, de lehet, lennie kell. Valahogy így született a Korunk is ötven évvel ezelőtt: nem a semmiből, hanem a lehetséges valamiből. Ezt a valamit, ami lehetséges és szükséges, előbb csak egy ember látta, aztán még egy. Aztán — nem is nagyon lassan! — meggyőződésük erejével, eszményeik, akaratauk mágnesével magukhoz tudták vonzani az írástudók leghaladóbb rétegét; azokat, akik különböző szempontok között és fölött a közös célokat, a maguk helyét keresték az új történelmi helyzetben. És együtt növekedve a feladatokkal a Korunk képes volt felfedezni, biztatni és tanítani azokat, akik nem utolsósorban általa lettek egy korszak illő ígéinek kimondói.

Ötven évvel a Korunk megalapítása után mitől távolodtunk el és mi áll közel hozzánk abból, amit Dienes László elkezdett és Gaál Gábor folytatott? Mennyire eleven a Korunk-hagyomány, és túlterjed-e a beavatottak, a mind kevesebb kortárs, a mind több kutató együtt számítva sem éppen tág körén?

Szükséges kérdések ezek, különösen ha meggondoljuk, hogy az emlékezők száma gyarapodik, de gyérül, ismétlem, fájdalmasan és feltartóztathatatlanul apad az emlékezők sora; a komoly szakkutatás igényeit kielégítő kiadványok jörszerűen egy kézen előszámálhatóak, s éppen alaposáguk érdemén a Korunk történetének minden tisztázott részletével újabb válaszok felé törnek kérdőjelekkel szegélyezett utat. Az ilyen vagy olyan vonatkozásban „ismeretlen“, vagyis adatokkal, elvtisztázó szempontokkal még kellőképpen nem minden oldalról megvilágított Korunkról voltaképp csak azok beszélnek újabban, akik évfolyamról évfolyamra, számról számról olvasták, olvassák, cédulázgatják Dienes László, Gaál Gábor és munkatársaik tizenöt kötetnyi hozzájárulását művelődésünk, a hazai magyar marxista folyóiratkultúra történetéhez. Minthogy átfogó képük van az egészről, mindinkább hiányolják gyakran igen fontos, az értékelés tudományos hiteléhez elengedhetetlen körülmények, motivációk, döntések, szerkesztéspolitikai meggondolások előzményeinek és hatásának a részt az egész összefüggésében láttató tisztázását. Háborútól szétszórt, házkutatásoktól feldúlt könyvtárak, dolgozószobák, veszedelmes kapcsolatok corpus delictijeként megsemmisített vagy üldöző hatóságok kezén eltűnt levelek, kéziratok, ki tudja, hol kallódó, elfelejtett dokumentumok — mindmegannyi elhallgattatott tanú, hiányzó bizonyíték vádolja a múltat, és nehezíti a kutatást. Mert a kutatás — a Korunk kutatása — minél tárgyilagosabb, minél tényszerűbb, annál méltóbb tisztelgés az elpusztított, elhallgattatott vagy elfeledett, idő előtt sírba hajszolt írók helytállása: egy folyóirat története előtt. Véletlen-e, hogy azok bíznak a leginkább ítéletük tévedhetetlenségében, akik emlékezetükből idézik fel és rekonstruálják a maguk Korunk-képét, s tanúságuk értékét — ha egybevetjük is vallomásaikat a dokumentumokkal — nem csorbítja a néhol előbukkanó ellentmondás? Egy szellemi teljesítmény minősítéséhez, egy a valósággal együtt alakuló jelenség értékeléséhez szükséges, hogy ne csak objektív tényezők együttesét lássuk a folyamatban, hanem azokat az emberi, szubjektív helyzeteket, viszonylatokat, amelyek egyéni magatartások minden — az emlékezők beállításában, csoportosításában is tovább él — árnyalatával színezik teljessé egy korszak képét, egy folyóirat arculatát. Végül pedig ne feledkezzünk meg a „klasszikus Korunk“ utókorának legnépesebb táboráról sem, azokról, akik értesüléseiket nem annyira kortársak tanúságából vagy kutatók feltárt eredményeiből merítik, hanem innen-onnan összeállt emlék-, adat- és értékelésfoszlányokból, szórványosan megőrzött tan-

anyag közhellyé hígult ismeretpótlékából. Ha már úgyis elébe vágtam olvasónaplóm tényanyagának, hadd említsem meg itt, hogy számomra az egykori Korunk félelmetesen sokértelmű hatásmechanizmusára, a méltóképpen hasznosítható, de el is pocsékolható örökség kezelőinek felelősségére a legélesebb fényt azoknak a felfigyelése vetette, akikre ennek az ismerős-ismeretlen hagyatéknak az átvétele és továbbadása hárul; a legfiatalabb értelmiségi nemzedékre gondolok, holnapi tanárookra, művészekre, szakemberekre. Sem a kortársak indokolt elfogultsága, sem a kutatók tényismerete nem befolyásolhatta azt a néhány fiatal barátunkat, akiknek szűrőpróbaként a rendelkezésére bocsátottunk Korunk-évfolyamokat, a húszas és harmincas évekből. Másfél emberöltő távolából a reveláció erejével hatott rájuk a szülekkel egyidős folyóirat szellemi frissége, horizonttágító nagyvonalúsága, az a biztos tájékozódás, amellyel az akkori tudomány, politika, művészet, technika jelenségeiből tíz közül kilenc esetben éppen arra figyelt fel, arról tájékoztatta olvasóit, amit mint korszakalkotó történeti folyamatot, művelődési jelenséget, tudományos felfedezést ismerünk el mai létünket, tudatunkat alakító erőnek.

Olvasónaplóhoz kerek egy esztendő betöltő szerkesztőségi feladat szolgáltatta az anyagot. Hosszú évek kutatómunkájának közléskész eredményeit ismertető tanulmányok, az évforduló emlékfelidező hangulatában papírra vetett vallomások, nem is remélt bőségben előkerülő dokumentumok meghiúsították a feladat megvalósítását. Az el nem sülyedt sziget"-nek nevez, Pomogáts Béla pedig egyszerűen utalva sajtótörténeti helyére és kivívott rangjára „a klasszikus Korunk“-nak. Ennek az évnek a során gyakran éreztem valami hasonlót ahhoz, amit a tudományos expedíciók nyomába szegődők élhetnek át. A térképnek nemcsak a fehér foltjai elevenedtek meg, hanem a feltárt és körüljárt és elnevezett területek is: távolságok és arányok rendeződtek valóságossá, ahogyan a lépték szugorító szemlélete átadta helyét a lépten-nyomon izgalmat, kalandot tartogató természetes szellemi tájnak. Hasonlatomban még tovább merészkednék: voltak e kéziratok olvasása közben olyan pillanataim, amikor úgy éreztem, mintha egyenesen a táj kialakulásának lennék a tanúja, mintha a *szellemi földrajz* megelevenedésének mozzanatából kilépve valamilyen sci-fi időgép segítségével egyenesen a *szellemi geológia* egyik döntő korszakát élném át.

Legerősebben akkor kerített hatalmába ez az élmény, amikor a Korunk történetének legkevésbé feltárt idejébe, az alapítás, az indulás pillanatába „érkeztem“. Már jóval előbb foglalkoztatott a kérdés, hogyan lehetett — a kudarc tudatából (hiszen Dienes is, Gaál Gábor is egy levert forradalom keserű tapasztalatával érkeztek hivatásuk betöltésének földjére!), a hontalanságból (mert hazát is kerestek, s nem találták, éppen ők, és nem véletlenül ők, sem Bécsben, sem Berlinben) s még valamiből, ami a kudarcot és a hontalanságot megelőzte, de túl is élte — megteremteni azt, ami a Korunk volt, amivé a Korunk lett. Ismertem Remete László lelkes Dienes-monográfiáját, néhány adatot, s mindazt, ami Dienes hagyatékából hozzáférhető volt itt és eddig; hiányzott mégis valami, amit döntőnek sejtettem. Kortársakat faggatva vissza-visszatér egy anekdota; tudni kell hozzá, hogy Dienesék sok-sok tudást, néhány bizonyosságot s nem kevesebb kételyt hoztak magukkal szellemi poggyászként (egyéb poggyásza a háromgyermekes emigráns házaspárnak nemigen volt), még több gondot és cselekvésvágyat, tenniakarást. Különféle próbálkozások után — így szól az apokrif történet — Dienes László társaságban kijelentette: „Most már vagy tyúkfarmot létesítek, vagy lapot indítok!“ Bevaldom, annak idején lebeszéltem Szegő Júliát, hogy megemlékezésébe beleszöjje ezt a nem éppen ünnepélyes programbeszédet. Kéziratok tucatjait kellett elolvasnom, hogy feloldódjak bennem a fonák és mesterkéltségek, bár őszinte kegyeletérzés, a közvetlen utókornak az érthető-értetlen igénye, hogy a tisztelt hagyományhoz lehetőleg látványos, tankönyvbe illő gesztusokat, nemes pátozst, vagyis a kultuszteremtéshez a valóságnál alkalmasabb hangulatot tártsion, ha kell, akár a tények kozmetikázása vagy elhallgatása árán. Nos, éppen a tények, a valóság — amúgy töredékesen, ahogyan az elem kerülő dokumentumokból kibontakozott — megértette velem ennek a magatartásnak, az igazinak az értékét, vagy ha úgy tetszik, ennek a társasági bon-mot-nak a komolyságát, az egyetlen komolyan vehetőt: a póztalanságot, a nekigyürkőzés minden heroikus handabandánál tiszteletreméltóbb viszolygását attól, hogy nagyképűnek tűnjék.

Nehéz elképzelni Dienes Lászlót mint baromfityenésztőt. Még nehezebb 1926-ban Kolozsváron Dienesnél alkalmasabb embert elképzelni arra a feladatra, amelyet magára vállalt. Holott ősei gazdálkodó, majd hivatalnokoskodó urak voltak, de aligha sejtették, hogy nevüket a XV. században megerősített előjónál nemesebb fénybe vonja majd, hogy egyik utóduk előbb a Tanácsköztársaság szellemi vezérkarában vállalt jelentékeny szerepet, majd „politikai és világnézeti szemlélet“ indít, mert „a tények és a gondolatok elemi erejével“ akar hatni, messze szülővárosá-

tól, Tokajtól — abban a városban, amelyben Heltai Gáspár nyomdát, Kótsi Patkó pedig színházat alapított, ugyancsak tények és gondolatok terjesztése végett. És egyenesen lehetetlen volt — most már egy fél évszázad távolából világosan látszik — alkalmasabb embert találni annál, akit Dienes talált Gaál Gábor személyében, hogy tovább vigye és a lehetőségek maximumára emelje, amit ő elkezdett. Nem igazságtalan, hogy az utókor szemében a Korunk Gaál Gábor lapja volt, hiszen a tizenöt évfolyamból tizenkettő az ő műve, az ő kezén és általa lett naggyá. Csakhogy itt persze nemcsak mennyiségi tételek kérnek meghallgatást. Maga a lapalapítás minőségi tett volt, és ugyancsak a kellő időbeli távlat jogosít fel rá, hogy bizonyossággént állítsuk: új minőséget hozott létre a hazai folyóirat-kultúrában. A tények utólag rendszerint meggyőzik az embereket arról, hogy a dolgok nagyjából úgy történtek, ahogy történhettek, ahogy történniük kellett. Ha már egyet-mást felsoroltam abból, amit közismert tények árnyalataiból és ismeretlen tények részleteiből egy születő Korunk-irodalom közelségében elképzelni próbálok, illetve nem tudok elképzelni, a dokumentumok gerjesztette fantáziájáték egyik vissza-visszatérő, talán felesleges, talán bocsánatos variánsát is hadd villantsam meg: azt tudniillik, hogy akár fordítva is történhetett volna. Pontosabban: vajon történhetett volna fordítva is? Hogy Gaál Gábor az alapító, és Dienes a helytálló-folytató? Legbensőbb meggyőződésem szerint — nem. G. G.-ben is megvolt az alapító gesztushoz szükséges lendület, a lehetőségek felmérésének és kiaknázásának, de még azt megelőzőleg az igény felismerésének képessége. De amikor 1926 őszén Hatvány Lajos kíséretében Kolozsvárra érkezik, a Korunk mintegy félesztendeje él és bizonyít. Dienesnek sikerült kivívnia azt az erkölcsi és anyagi hitelt, hogy egyáltalán létrehívhasson egy olyan radikális szemléletű folyóiratot, amely a túlélők egy részének mai értékelése szerint nem volt eléggé marxista, a jobboldal szimata szerint viszont „egységes világnézet [...] a bolsevizmussal rokonszenvező októberista forradalmi szellem [...] áramlik minden sorából.“ Az előbbi fenntartások emléke még élénken él például Salamon László vagy Becsky Andor emlékeztében, az utóbbiról Mózes Huba az indulás sajtóvisszhangját tárgyalva filológiai pontossággal adatolt összefoglalásban számol be. De időzzünk csak kissé annál a sokat vitatott kérdésnél, vajon valóban „egységes világnézete“ volt-e a Korunk első, Dienes szerkesztette számainak? Az *Erdélyi Irodalmi Szemle* szerint — igen. Dienes László szerint — és nemcsak utólag, három évtizeddel a lapalapítás művelődéstörténeti pillanata után ismerte fel, hanem minden bizonnyal az első szám *Beköszöntője* írásakor és a lap szerkesztési gyakorlata közben is tudta — nem. (De ugyan honnan, kikből toborozhatta a húszas évek derekán, itt, olyan rangú és számú marxista szerzőt, akikkel számról számra biztosíthatta volna a lap első betűjétől az utolsóig azt a bizonyos egységes világszemléletet?) Tévedett volna az akkori konzervatív sajtó, amikor a valóban eklektikus, mert a közlésképeség objektív lehetőségein kívül a ténylegesen heterogén Korunk-olvasótábor eléggé eltérő igényeire is figyelő havi szemlében felismerte a politikai és ideológiai ellenfelet? Egyáltalán nem. Dienes Lászlónak a húszas években írott szövegei (akárcsak a két évvel fiatalabb Gaál Gábor egyidejű publicisztikai és elméleti ténykedése) szemléletükben ugyan a marxizmus felé alakuló, de terminológiájukban nem marxista, illetve a marxizmust megelőző gondolatrendszerek félreismerhetetlen nyomát is viselik, s nem utolsósorban a forradalmi apályban született gondolatok és gondok nyugtalan és nyugtalanító súlyát. A befogadó közegről legyen elég annyit mondanunk, hogy a korszerűtlenségnek, a beszűkülésnek az a veszélye, amelyet talán Kuncz Aladár fogalmazott meg elsőnek, többek között abból a távlatlan társadalmi és művelődési struktúrából is következett, amelyben a Korunk egyszerre tűnhetett a reakció szemében radikálisabbnak, mint amilyen egyáltalán itt és akkor lehetett, a kommuniszták igényeihez képest pedig nem eléggé forradalmi. Mi több: a Korunk szerzői gárdája és olvasótáborra — éppen a társadalmi rétegződés és az ennek megfelelő eszmei-művelődési elvárások differenciálatlansága folytán — olyan, tudományos kritériumok szerint egységesnek aligha nevezhető képet mutatott, amelyben a szabadkőművességtől a munkásmozgalom különböző szinten és színezettel elkötelezett híveitől ott található szinte mindenki, aki ellene volt a maradiságnak, a nacionalizmusnak vagy akár csak az avitt művészi formáknak.

Tudta-e Dienes, milyen sokféle a közönség, amelyre számíthat? A Korunk 1925 nyarán megjelent programja, majd az első szám nevezetes *Beköszöntője* csakúgy, mint a szerkesztőnek a folyóirat előkészítése, valamint az első számok megjelenése idején írott levelei a tisztánlátás, a helyzetismeret dokumentumai. Pedig nem hiányzik belőlük a tettekreöz optimizmus, de még bizonyos fokú naivitás sem. Az előkészítés és a fogadtatás disszonanciái közül pedig nem egy elképesztő hasonlóságot mutat jóval későbbi, a Dienes-féle Korunk retrospektív (vagy

talán inkább retroaktív?) értékelésének szánt szövegekkel. Az 1929—1930-ig terjedő Korunk-szakaszt ma már sem a megbízható dokumentumokat ismerő kutatók, sem annak a korszaknak — ma is élő s akkor is itt élt — tanúi nem illetik azokkal a határos publicisztikai fordulatokkal, amelyeknek a copyrightja kétségtelenül a korabeli szélsőjobb közíróit illeti. A minden honi értékére világpolgári idegenséggel és idegenkedéssel tekintő, a programatikus gyökértelenség jegyében induló Korunk torzképét nem holmi apológia váltotta föl; Dienes-apológiaira még kísérlet sem történt. Az egykori eszmei ellenfelek érthetően rosszhiszemű elfogultságát mintegy emberöltőhosszat felváltotta viszont a tájékozatlansággal magyarázható — bár nem menthető — egyszerűsítő szándék, s ezt ráadásul a Gaál amúgy is tagadhatatlan — bár átmenetileg megtagadtott — érdemeiből konjunkturális érveket csíholó buzgalom kegyeletes aurája nemesítette. Arról a Dienesről, akire a hatásosabb kontraszt kedvéért utólagos szereposztásban hálátlan feladat — a gyökértelen kozmopolitáié — jutott, az időközben előkerült levelekből egészen más szerkesztői koncepció érvényesítésének szándéka derült ki, mint amelyet neki tulajdonítottak: Berde Máriától Molter Károlyig terjed azoknak a romániai magyar íróknak a névsora, akiket az új folyóiratban való közreműködésre felkért! Hogy az általa virtuális munkatársnak tekintett szerzők közül kik és hányan fogadták szívesen közlekedését, kik és meddig tartottak ki a Korunk mellett, mikor morzsolódtak le, vagy folytatták az együttműködést G. G. Korunkjával — az világosan kitérnek Tóth Sándor idevonatkozó, s nem kevés meglepetést tartalmazó tanulmányából, az áttekinthető időrendbe szedett táblázatokból.

Türelmetlenül várjuk Dienes László és Gaál Gábor leveleskönyveinek megjelenését: minden bizonnyal alátámasztják majd a napi gondok, bizakodások, vesztett csaták ellenére is fokozatos konszolidálódás folyamatának azt az utókor számára igen becses tanulságát, hogy Dienes rugalmassága nélkül a Korunk létre se jöhetett volna, és Gaál intranzigenciája nélkül pedig más, tisztavirág életű publikációk sorsára jut. Kiemelném még itt, mert ide tartozik, azt a higgadt felelősségérzetet, amelyet mindkét szerkesztő tanúsít a krónikusan visszatérő válságokban, valahányszor a lap létét, fennmaradását akár pénzügyi csőd, akár politikai veszély fenyegeti. Eszmei végváruk fontosságának tudatában látszólag védhetetlen harci állásban tartottak ki, s a körültekintő és előrelátó stratégia józanságával tudták: a hadvezér eleshet, csillaga leáldozhat, de a várat feladni — árulás. Aki pedig nem biztosítja a háttvédet, elmulasztja kiszemelni, a feladathoz nevelni, edzeni utódját, az objektíve akkor is árulónak számít, ha ugyancsak objektív okok kényszerítették visszavonulásra. Példánknál maradvá: Dienes László másfél évvel *azután* távozott, miután — többek között a Fábry-hagyatékából újabbban előkerült levelekből tudjuk — a „Neue Ordnung“ hazai előhírnökei, vaspárdista diákok a forradalmi előhírnök Korunk szellemi kihívására ökölrel válaszoltak, és csak akkor, amikor már tudhatta, nem omlik a fal, van, aki szilárdítsa s tovább építse. És Gaál Gáboron volt a sor, hogy higgadt előrelátásból vizsgálzzék, amikor a kiutasítás fenyegetésében — ezt meg Méliusz vallomásaiból s az akkor hozzá írott G. G. levelekből rekonstruálhatjuk — a Korunk folyamatossága biztosításának több alternatíváját is kidolgozta. Egészen az 1940-ben bekövetkezett betiltásig nyomon követhető, amint Gaál Gábor, anélkül, hogy valamennyit is áthárított volna bárkire felelőssége terhéből — s ezt Balogh Edgár különös nyomatékkal hangsúlyozza —, főmunkatársakat emelt és nevelt ki a baloldali íróársadalom majdnem minden rétegéből, Korvin Sándortól Kovács Katona Jenőig, Méliusz Józseftől Csei Gyuláig. A folyóirat területi és személyi decentralizációjának szándékából világosan kivehető, hogy G. G. a sokat emlegetett külföldi hálózat kiépítésénél nem kisebb figyelmet szentelt az országos hálózat megteremtésének és fejlesztésének. Hogy mit és mennyit tett az eszmebarikád népfrontos kiszélesítéséért, az árnyalataiban és arányaiban még mindig tisztázásra vár. Nem sokáig. Elvek és emlékek találkozásából — ezt tanúsítja például Méliusz József közlép-sorozata a régi Korunk döntő évtizedéről vagy Mikó Imre „oldalnézetből“ készített Gaál Gábor-portréja — az ötvenedik évforduló releváns tények feltárásának, illetve megőrzésének minden bizonnyal egész sorát indítja el.

Él az igény. És siettet az idő. Az ötven éve alapított Korunk teljesítménye előtt személyes tanúságtétellel tisztelgő kortársak közül nem is egynek a szavát az élő klasszikus rangja nyomatékosítja. A Korunk mai és majdani kutatói felbecsülhetetlen értékű forrásként idézhetik, amit Geo Bogza vagy Illyés Gyula, Nagy István vagy Déry Tibor *helyett* senki sem mondhatna el. De velük és általuk mindenki, akit illet és érdekel, megtudhatja a Korunkról azt, ami lényege volt, s amit az azóta eltelt idő mint csúcsteljesítményt igazolt.

„Egy lap értéke — hatása, utóélete — hatása az utókorra“ — állapítja meg Dankanits Adám, a művelődéstörténész megfontoltságával szólva arról a folya-

matról, amelyet „a Korunk felfedezése”-nek nevez. A történelem és kultúra számos példával bizonyítja, hogy hatása, utólete olyan jelenségnek is lehet, amelyet az utókor jószerével csak kisugárzásában ismer. Ilyen jelenség a klasszikus Korunk tizenöt évfolyama. Számai alig hozzáférhetőek, irodalma — beleszámítva az 1967-ben indított sorozat első, a Korunk költészetét bemutató kötetét, Tóth Sándor Gaál Gábor-monográfiáját, Remete László Dienes-könyvét, néhány tucat cikket, tanulmányt, de még a megjelent írói önéletrajzok, emlékiratok idevonatkozó fejezeteit is — elfér annak az íróasztalnak a könyvbölcshőjében, amelynél ez az olvasónapló született. Nem kétséges, hogy ennél sokkal többre van olvasói igény, kiadói lehetőség, szerzői illetékesség és hivatástudat. Vagyis: garancia. Az 1976-os kiadói tervek a Dienes- s a Gaál Gábor-levelek és Balogh Edgár kötete mellett jelezték Rác Győző könyvét, s benne a népfronti Korunk művészettfilozófiai elveit és gyakorlatát tisztázó, régóta nélkülözött elméleti szintézist. Az Antal Árpád vezette munkaközösség összeállította, s most véglegesíti a további Korunk-kutatásban pótolhatatlan, az eddigiben is nehezen nélkülözött repertóriumot. Kántor Lajos ismertnek vélt nyomon indult el, amikor a régi és az új Korunknak a korszerű képzőművészeti szemlélet és alkotás érdekében vállalt erőfeszítéseit vette számba, s az eredmény — mintegy illusztrálva, milyen lelőhelyek várnak még feltárára, és messze meghaladva a szerző eredeti szándékait — a nem várt bőséggel áradó adatok értelmezésével, összefüggéseivel az alkalmi tanulmányon túlmutat a megírandó könyv felé.

Az ismert — és most éppen ünnepezt, mert ünnepet ülő — Korunk 15 plusz 19 évfolyama köré nem nehéz odaképzelné az ismeretlen Korunk titkait megfejtő kötetek sorát.

Szilágyi Júlia

Östörténeti perspektívák

Emlékét s nevét tisztelet övezi mindenütt, ahol a magyar kultúra értékeit számon tartják. Költői és irodalomtörténeti alkotásai kijelölték számára a helyet a Parnasszuson. Mindez méltató szép szavakra készítené posztumusz könyve* bírálóját, akinek először is a vállalkozás emberfeletti voltára kell felhívnia a figyelmet: az indo-uráli problémát nyelvészek hada próbálta dűlőre vinni, e kutatások egymásra épültek — ahogy ez a tudományban szokásos —, és az utóbbi évtizedekben már a talány megfejtésének legvalószínűbb útjai is megmutatkoztak. Szabédi gyökeresen szakít az eddigi tételekkel, és egy teljesen új magyarázó elvet próbál következetesen érvényesíteni könyvében.

A teljesítmény iránti elismerés, a hírnév és a kegyelet nem lehet azonban egyedüli értékmerő östörténetének megmérettetésében. A mércét a nyelvészeti kutatás nemzetközileg érvényes normái adják. Már most megmondjuk: e mérlegelés eredménye sajnos a vállalkozás sikertelenségét mutatja. A negatív egyenleget azonban nem elmarasztalásnak kell értelmeznünk, hiszen Szabédi irodalmi és művelődéstörténeti jelentőségét e mű hibái éppúgy nem módosítják, amiképpen a könyv erényei sem. Napjaink egyik közhelye, hogy a tudományok fejlődése egyre sebesebb iramot diktál, egyes természettudományos ágazatokban például az ismeretanyag 6-7 évenkénti kicserélődésével számolnak. Hasonló tendenciák — ha nem is ilyen mértékben — a társadalomtudományokban is megfigyelhetők, egy évtized itt is elegendő egy-egy mű elavulásához. Azért utalunk erre, mert Szabédi könyve két évtizedes érlelés után 1958-ban készült, s az író halála után 15 évig hevert kéziratban, míg változatlan formában közre nem adták. E tény önmagában meg is határozza a könyv sorsát. A *nonum prematur in annum* elve nem érvényesíthető többé a mi korunkban, ahol még az egy évtizede korszerű mű is ki van téve a részleges vagy teljes elavulás veszélyének. Még inkább az olyan alkotás, amely már készültekor sem tudta hasznosítani korának szakirodalmát a maga teljességében.

Szabédi László könyvére térve, most már először is azt kell megállapítanunk, hogy a szerző felkészültsége imponálóan széles körű, ismeretei mélyek, érvelése logikus és magával ragadó, hatalmas anyagot mozgat és rendszerez. Ez az óriási tényanyag mégis valahogyan túlságosan spekulatív — bár kétségtelenül invenció-

* Szabédi László: A magyar nyelv östörténete. A finnugor és az indoeurópai nyelvek közös eredetének bizonyítékai. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974.

zus — módon van találva. Ez elsősorban úgy jellemezhető, hogy adatait addig gyúrja-alakítja, míg belőlük az elmélete számára kedvező eredményt ki nem kényszeríti. Bármennyire tisztelőre méltó is bator elszántsága tételének következetes érvényesítésére, nem hallgathatjuk el, hogy az általa tudatosan kialakított módszer nem előrelépést jelez az etimológiai kutatásban, hanem a hagyománnyal való teljes szakítást, ami azonban itt nem meggyőző, és zsákutcába vezet. Ez persze azzal is együtt jár, hogy a kérdés nagyon szerteágazó nemzetközi irodalma fel dolgozatlan maradt.

A finnugor—indogermán nyelvrokonság kérdésében elhangzott óvatoskodó és bizonytalan kijelentéseket Szabédi türelmetlenül bírálja. Ő bizonyosra veszi a két nyelvcsalád ősi rokonságát. Elmélete újdonságát nem is ez a gondolat adja, hanem az, hogy ő ezt a rokoni kapcsolatot nem egy hipotetikus indo-uráli alapnyelv kettéválásából vezeti le (mint korábban mások): Szabédi szerint a finnugor alapnyelv az indogermán alapnyelvnék ugyanolyan egyenes folytatása, mint a germán, a román vagy a szláv nyelvek csoportja. Még inkább meghökkentő az erre a feltevésre épített másik hipotézis, amely szerint a finnugor nyelvek az ún. őslatin (vagy: italióta-finnugor) származékai. Szabédi úgy vélekedik, hogy az őslatin egy-ség az i.e. 18. században szűnt meg, az italióták ekkor költöztek az Alpeselek és a Fekete-tenger közötti régi lakóhelyeikről a Pó síkságára, míg a Kelet-Európában visszamaradt őslatinok egyik nyelvjárása az ezt követő másfélezer év alatt átalakult finnugor alapnyelvvé. A finnugor alapnyelv ezek szerint tehát jóval később élte volna virágkorát, mint ahogyan eddig gondoltuk és gondoljuk (a mi felfogásunk szerint a finnugor alapnyelv egysége az i.e. III. évezredben megszakadt, de ezt még megelőzte az ún. uráli kor, melynek végét az i.e. VI—IV. ezredre tesszük). Az új koncepció alapján a finnugor alapnyelv egyidejű lenne a klasszikus latin-nal. E posztulátumnak sok-sok következménye van, amelyeket a szerző nem tudott nyugodtan végiggondolni és megoldani. Felborul például a magyar őstörténeti kronológia: az ugarság szétválását Szabédi kénytelen az i.s.z. 9. századra helyezni, s ez honfoglalás előtti török jövevényszavaink újraértelmezésére kényszeríti a szerzőt (egy részüket a törökben véli magyar jövevényszónak, másik részüket az „urál-altaji“ és indogermán ősrakonság keretében magyarázza), amely aligha találkozik a turkológusok és általában nyelvészek és őstörténészek egyetértésével. Homályban marad a finnugor népek kialakulásának nyelvileg és régészetileg is jól megvilágított számos részlete (pl. a balti-finnsg megjelenése a Baltikumban az i.e. I. évezredben). A Szabédi-féle őstörténeti körkép tehát sok szilárdnak vallott eddigi eredményt nyilvánít semmissé, és helyébe teszi a latin—magyar azonosság kétes tételét. Eszerint a magyar nyelv közelebbi rokonságban állana az olasz-románal és a többi neolatin nyelvvel, mint ez utóbbiak a germán és szláv nyelvekkel.

Mindezzel persze távolról sem merítettük ki azt az ötletelméletet, amely a nyelvnyújt. Lépten-nyomon olyan megállapításokba ütközünk, amelyek megsegítségükkel, nemegyszer bizarr voltokkal keltenek feltűnést. Ezek célja az, hogy a szerző elméletét tételesen bizonyítsák. Ezért sorjáznak félezer oldalos számra magyar—latin szóegyeztetések, amelyekből Szabédi egy magyar—latin hasonlító hangtant és alaktant akar fölépíteni. Csakhogy e szándék valóra váltása közben riasztó jelenségeket tapasztalunk. „Axiómákat“ állít föl, amelyek igazságértéke vitatható, de emellett minduntalan elmosódik a határ a tények és feltevések között. A szerző nemegyszer kinyilvánít olyan dolgokat, amelyek nincsenek adatokkal alátámasztva és bizonyítva.

Egyik tétele szerint: „minél nagyobb a lélekszáma és minél differenciáltabb a munkaszervezete egy társadalomnak, annál kiterjedtebb nyelvének alapszókinése.“ Ebből Szabédi arra a következtetésre jut, hogy a magyar sokkal gazdagabban őrizi a finnugor alapnyelv szókinését, mint a kisebb lélekszámú finnugor nyelvek. Elméletileg nem védhető megállapítás, hogy a szókészlet terjedelme a beszélők lélekszámának is függvénye. Am, ha ilyen összefüggés mégis lenne, akkor sem következne belőle, hogy a nagyobb lélekszámú nép jobban megőrzi szókinésének ősi elemeit. A teória is, az empiria is ellene vall. Collinder uráli etimológiai szótára 720 finn és 440 magyar szót tartalmaz: Szabédi tézise alapján — 14 millió magyarral és 4,5 millió finnel számolva — éppen fordított arányt várnánk.

A nyelvhasználatnak régi problémája, hogy a nyelvtani szerkezet vagy a szókészlet egyezéseinek van-e nagyobb szerepe a rokonság tanúsításában. Meillet és Pedersen szélsőséges nézeteivel ellentétben (előbbi a szerkezeti, utóbbi a szó-készleti egyezéseknek adott nagyobb súlyt) ma komplexebb módon kezeljük ezt a kérdést, több tényező egybevető vallomása eredményeként döntünk nyelvrokonsági viszonyokról. Szabédi viszont láthatólag arra hajlik, hogy a szókészleti egyezések számszerű növelése célravezető, s ezért több száz új magyar—latin szóegye-

tetés felvonultatásával kívánja tisztázni a finnugor–indogermán rokonság ügyét. Múltánnyit is e törekvés, azonban annyit máris jeleznünk kell, hogy a nyelv-rokonításban a szóegyezések számának csak akkor van jelentősége, ha az etimológiák megbízhatók. Gondoljunk csak arra, hogy a svédben mindössze 300 indogermánra visszavezethető szót találunk, mégsem kétes e nyelv indogermán eredete.

A komparativista nyelvész mindenestre aggódva szemléli a könyv lapjairól élénk özőnlő közvetlen latin–magyar egybevetéseket, amelyek mellett a szerző állásfoglalása szerint lehetséges volna bármely finnugor nyelv kétoldali egybevetése a latinnal. E metodikai lazítás megengedné tehát, hogy az obi-ugor és a római mitológia két nevezetes alakját, a vogul *Numi Tórem* „Felséges Égatya“ és Alba Longa királyának *Numitor* nevét a rokoni kapcsolat szálával fűzzük egymáshoz, csakhogy az efféle elképzelésnek nehezen lehetne híveket toborozni, mert eddigi ismereteink megtagadását kívánná. S jobbára ezt követelné a Szabédi által javasolt etimológiák többsége is.

Szabédi látja, hogy elképzelései nincsenek összhangban a magyar etimológiai vizsgálattal, s ezért függetlenül magát tőlük. Így lehetséges, hogy a török eredetű *bilincs* és a bizonytalan eredetű *mancs* szavunkat közös előzményből, a latin *manicula*-ból származtatja olyan hangváltozások sorozatának közbeiktatásával, amelyek sem a magyar, sem a latin nyelvtörténetből nem dokumentálhatók. Szabédit fantáziájának szabad és kontrollálatlan szárnyalása vezet olyan hangtörténeti fejlődésláncolatok feltevésére, amelyek már a magas trapézon dolgozó akrobaták szaltó mortáléira emlékeztetnek.

Egy elmélet bizonyítékainak zárt rendszert kell alkotniok, s a szerzőnek ezt a törekvését határozottan érezzük. Erre mutat a könyv szerkezete, tagolása, amely megfelelő keretet nyújthatna a nyelvi jelenségek rendszeres tárgyalására. De vajon miféle rend az, ahol a latin *t*-nek legalább tízféle megfelelése van feltüntetve, anélkül, hogy e szerteágazó fejlődés bizonyítva vagy feltételei közölve lennének?

A nyelvhasználat szigorú szabályokkal dolgozó tudomány. Módszertana szerint a hangváltozások adott körülmények között „törvényszerűen“ (azaz: fejlődési tendenciák formájában) érvényesülnek, és példák sorozatán figyelhetők meg. Az ismertett könyvben ehelyett más módszertani gyakorlat valósul meg: a latin és a magyar szó alaki különbözőségét a közéjük beiktatott 5-6 rekonstruált forma hivatott áthidalni. Így lesz az *intervallum* óslatin **entervallom* előzményéből a finnugorban előbb **ntorwollu*, majd **ntorwolj*, azután **torwolj* és a magyarban előbb **torwoj*, utóbb **tarvaj*, ami már a mai *taraj* és *taré* közvetlen előde lenne. A metódus lényege: föltett alakokkal elől-hátul addig koptatni az „óslatin“ formát, míg egy magyar szó elő nem állítható belőle. A jelentésbeli különbség alig számít. Szükség esetén a szóbelseji mássalhangzó is tetszés szerint változtatható, nem is szólva a magánhangzokról. Ekképp lehetséges, hogy a *vi-* kezdetű latin szónak a magyarban eléggé változatos megfeleléseit említi:

<i>óslatin</i>	<i>latin</i>	<i>finnugor</i>	<i>magyar</i>
*viconti	viginti	*wkószí	hús
*viglia	vigilia	*wikje	ügy
*viglos	vigilis	*wikju	víg
*viduva	vidua	*witüwe	öz, özvegy
	viduum	*wutuwu	odú
*victat	victum	*jekhte	gyöz

Nyelvész elfogultságnak minősíthető, ha arra hivatkozom, hogy Szabédi melőzte a nyelvészet általánosan elfogadott eredményeit és módszereit. Az őstörténet azonban nemcsak nyelvészkedésből áll: ez olyan komplex tudomány, amelynek a nyelvészet az egyik komponense. Szabédi pedig csak ezzel a komponenssel törődik, s nem számol a társtudományok eredményeivel, melyek közül leginkább a régészetiak fontosak, hiszen több ezer évre visszamenőleg megvilágítják a finnugor és sok indogermán nép történetét. Az a történeti tabló, amit művében fölvázol, a történeti tudományok tanításával sem fér össze, s így merő álomnak, merő illúzióknak bizonyul.

Egy alapkérdésben mégis igaza van a szerzőnek: a finnugor és indogermán nyelvcsaládok kapcsolata valóban érdemes a további kutatásra, s ezt az utóbbi évek bőséges irodalma jól példázza. A kérdésnek többféle megközelítése lehetséges, újabbban azonban a két nyelvcsalád ősrökonságának a gondolata háttérbe kezd szorulni. Mielőtt a dolog lényegére térnénk, el kell mondanunk, hogy különböző indogermán és finnugor nyelvek között különböző korokból származó átvételek vannak, melyeket hagyományos nyelvészeti módszerekkel jól el lehet különíteni a finnugor alapnyelv korában átvett jövevényszavaktól. Ezeket a jövevény elemeken

kívül azonban mutatkoznak olyan szövegyezések és szerkezeti hasonlóságok a két nyelvcsalád között, amelyek kölcsönzéssel nem magyarázhatók meg. Régebben ezeket vélték az ősi rokonság nyomainak. Újabban azonban más magyarázat kínálkozik, ami számomra azért meggyőző, mert választ ad egyben az uráli és az altaji nyelvcsalád, továbbá az uráli és jukagir, az uráli és paleo-szibériai nyelvek közötti egyezésekre, amelyek alkalmasak voltak az urál-altaji, uráli-jukagir stb. „ősi rokonság” felvetésére is. Napjaink nyelvészeti kutatásai azonban meggyőznek arról, hogy a nyelvek közötti hasonló jelenségek a rokonságtól függetlenül, spontán módon is kialakulhatnak, mégpedig a huzamosabb időn át tartó földrajzi-területi egymásmellettség következtében. Az ún. areális kapcsolatok alkalmasak napjainkban is nyelvi szövegségek létrehozására, amelyekben genetikailag különböző nyelvek vehetnek részt, és hasonulhatnak bizonyos nyelvi jellemzőikben egymáshoz. Még inkább számolhatunk a nyelvi egymáshoz idomulás lehetőségével a paleolitikumban, amikor Eurázsia nagy nyelvcsaládjai még nem alakultak ki, s a lakosság kisebb csoportokban élt egymással hol lazább, hol szorosabb kontaktus-láncolatban. A nyelvcsaládok kialakulásával azonban az is velejárt, hogy az őskőkori nyelvi affinitások egyike-másika tovább élt a nyelvcsaládok leánynyelveiben is, örök problémát okozva késői korok kutatóinak.

A könyv mondanivalójával tehát nem értünk egyet, de a szerzőnek a finnugor—indogermán kapcsolatok tisztázására irányuló törekvését méltányolnunk kell. Szabédít közvetlen közelről érintette a magyar nyelv régi múltját, hiszen ez a nyelv költői munkásságának képlékeny eszköze és tárgya volt. Talán éppen ezt a képlékenységet kísérelte meg átlátni a nyelv tudományos analízisébe is, hogy monumentális emlékművet alkosson róla? Szándéka nemes, a megvalósítás nagyvonalúan koncepciózus, az olvasót elejétől a végéig leköti érdekes, gyakran meglepő fejtegetéseivel. Sajnálatos tény viszont, hogy a jeles költő és tudós ezúttal a dzsungelben olyan nyilgyenes utat vágott, amely eredetünk színtere helyett egy megálmódott kies tisztásra vezet. A Kritérium kiadó mindenestre helyesen cselekedett, hogy a hagyatékából közzétette e művet, és alkalmat adott megismerésére, a szélesebb nyilvánosság előtti megvitatására.

(A kérdés iránt érdeklődő olvasó figyelmét felhívjuk A. J. Joki Uralier und Indogermanen — Helsinki, 1974 — című könyvére, amely a szóban forgó problematikáról és annak történetéről korszerű és rendszeres áttekintést ad.)

Hajdú Péter

Érték és mérték

Ha vannak írók, gondolkodók, akiket a vállalt feladatok tesznek nagyvá, akkor Németh László azok közé tartozik. Ezzel az észrevétellel nem Németh László rendkívüli tehetségét akarom kibebizni, hanem az elvégzett munka méreteit szándékozom kiemelni. A feladatok, a lehetőségek határain belül, a természeti adottságokat minden irányban mozgásba hozhatják. Csak tudni kell, hogy mi a teendő, mit kell tenni. Németh László tudta. Még egészen fiatalon írja a *Nyugat* szerkesztőjének, hogy „a magyar szellemi élet organizátora akartok lenni”. A szervező szerep helyett a történelem a nemzetnevelő gondolkodó feladatait juttatta neki.

Az életmű-sorozatban megjelent újabb tanulmánykötetéből* a gondolkodó Németh Lászlóról alkotott képünk válik teljesebbé.

A *Tanú* esszéi a világnézet alapker-

déseit frissítették fel, a vállalkozás célja a gondolkodás megújítása volt. Németh László az egymástól elszakított tárnák között kereste az összefüggéseket, az egész tudományt, filozófiát, művészetet összefogó enciklopédizmus és erkölcsiség lehetőségeit mutatta fel. Ezekben az esszéikben Németh László a maga igazát tehetségének minden színével és árnyalatával szólaltatta meg. A *Megmentett gondolatok* esszéiben, tanulmányokban, jegyzeteiben a világcivilizációt elemezte. Az új *Tanú* tendenciájában feladatközpontú. Nem elégedett meg a civilizációs válságjelenségeinek diagnosztikájával, a feladatokat is felvázolta.

A kötet írásai négy fő téma köré csoportosítható olvashatók: „Megmentett gondolatok”, „Magyar műhely”, „Elvágott kötelék”, „Az elhallgatás emlékei”. A legértékesebb írások: a kötet címét viselő „Megmentett gondolatok” ciklus kilenc esszéje. A líráról szóló esszé nemcsak a líra helyét keresi a természet-tudományos civilizációban, hanem az új-

* Németh László: *Megmentett gondolatok*. Szépirodalmi Könyvkiadó—Magvető. Budapest, 1975.

kori civilizációról tervbe vett könyvének fő tételeit is tartalmazza, a *Tolsztoj inasaként* a keleti lélek és a nyugati módszer szintéziséről írt remek elemzés, a *Bartók és a tizenkilencedik századi zene* a bartóki modell rajza, *A Oszóvetség olvasása közben* és *A vallási türelemről* a Németh László-i „üdvösség” erkölcs mellett tett vallomás, a *Vásárhelyi séták* elmélkedés az ember és a filozófia jövőjéről, *Nóra ürügyén* a kisnépek irodalmának mérlegét készítette el. A ciklus mindegyik esszéje több, mint irodalom — Németh László történelemfelfogásának és életfilozófiájának lényegét tartalmazza. A „magyar műhely” filozófiai summája.

Németh László nem írt a szó akadémiai értelmében összefüggő, rendszerező filozófiai műveket; történetfilozófiai felfogását, életfilozófiájának lényegét esszéiből vagy tényanyag felhasználásával írt történeti tanulmányaiból kell összerakni. A teljes esszéírói termés magába foglalja a tervezett enciklopédikus mű történetfilozófiai vázát. Németh László esszéiben a filozófiai kérdések antropológiai természetűek, egész írói tevékenységének kristályosodási magva az *élet értelmének keresése*. A minőség és erkölcs Németh László gondolatvilágának pillérei; ezekre épül életfilozófiájának boltozata. Németh a történelmet a módszer és a magatartás oldaláról elemezte, a szubjektum alkotó munkáját követte nyomon a történelem folyamatában.

A XVII. század a történelmi idő tengelye. Az újkori civilizációt a módszer, az új gondolkodásmód hozta létre. Galilei és Descartes magatartásában minden megtalálható, ami az újkori alkotó szubjektumra jellemző: a természet matematikai szemlélete, az elemzés módszeressége, a stílus világossága, az elmélet és a gyakorlat újfajta ötvözete, amelyekkel az ész eredményesen osztotta a köréje font homályt. A cselekvő, kísérletező magatartásnak köszönhető három évszázad minden jelentős vívmánya. Az irodalmat az új módszer a XVII. század második felében járta át, a „*siècle de Louis XIV*” volt a laboratórium: „Hogy milyen mély volt ez a változás, az ember akkor érti meg leginkább, ha Shakespeare és Racine drámáit összehasonlítja. Ott a lélek vérként folyik az emberekből, jellemük a szerep, a színpadi hatás szolgálatában áll, itt az érzelmek bonctana folyik, a hős maga fekszik az anatómiai asztalra; az alexandrin mint pontos kés működik; — íme a szív: a balkamrában ez van, a jobbkamrában meg emez.” (*A líráról*) Az új módszer vívmánya a modern zene is, Haydn, Mozart, Beethoven; a zongora az analízis hangszer, a szonátaforma az analízis remeke. A regényt

a megfigyelés, kísérletezés, tényfeltárás, elemzés hozta létre.

A XIX. században ez újkori szellem nagy lendülete elakadt, a mennyiség előugrása, az eltömegesedés megmerevítette a minőség élet- és társadalomformáló erejét. A nagy vállalkozás a világ teljes birtokbavételére hagyományból tudásanyagot csinált, az emberiségből nyersanyagot, s közben elveszett az együttérzés, a sorsközösség misztikája. *A líráról* című esszé olvasása közben szüntelenül eszünkbe jut a *Tanában* közölt esszéinek világnézeti magva: „A minőségből méret lett, de a méretek mélyen ott forrt a veszély: a jólétben titkos erjesztőként dolgozott a pusztulás.” (*A huszadik század vezérjelenségei*) Németh László történetfilozófiai összefüggésben végezte a koranalízist, s ezért ezek az írások teljesebbek, kiegészítik a *Tanú* filozófiai koncepcióját.

A romantika volt az első szembefordulás az újkori civilizáció fogyatékságaival. Baudelaire vitte be a modern lírába az újkor módszerét, de a *Fleurs du Mal* sem más, mint egy nagy romantikus lázadás a civilizációba-merevedés ellen: „A lélek feledést keres a külső világban, a nagyváros képeiben, megpróbál áttörni művészet és kábítószerek mámorába, de nem leli nyugalmát, így lesz rabja a romlás varázslatának, föllázad Isten ellen, s visszazuhanva, a halálban keresi nyugovását. Mindez egy Byron-hős, egy Manfred története is lehetne.”

Németh László szerint a líra azért nem találta meg helyét az újkor munkatervében, mert „a módszer s a líra szelleme szinte elvi ellentétben áll”. Baudelaire, Ady Endre, Szabó Lőrinc jelentősége abban van, hogy lírájukban a feloldhatatlan antagonizmusokból olyan alakot teremtettek magukból, „amely a legérdekesebb, legbonyolultabb regényhősökkel versenyezhet”. Mallarmé *nyelve* úgy viszonylik a köznapi nyelvhez, „mint az algebráé a kereskedelmi számvetéshez”. Németh László líráról alkotott felfogásával lehet vitatkozni, egy dologról azonban nem szabad a kritikusknak megfeledkeznie: korunk gondolkodói közül kevesen elemezték olyan behatóan a modern kultúra arisztokratizmusát — a műveltség kettészakadását —, mint *A líráról* című esszé szerzője. Életerős kultúra és egészséges közérzet nem lehetséges olyan történelmi korban, amelyben a kultúra a maga chiffre-jeivel a kiválasztódott kisebbséghez szól.

A nyugati civilizáció — az elemző szubjektum alkotása — aránylag szűk földrajzi területen keletkezett, de fokozatosan elterjedt az egész világon, olyan népeket is magához kapcsolt, amelyek nem haladták meg ősi kultúrájuk szín-

vonlát. Németh László — fiatalkori esszéivel szemben — felismerte, hogy a világcivilizáció válságából a szocializmus kivetető utat jelenthet, amennyiben megteremti az alkotó szubjektum önkifejezésének lehetőségeit.

Az etnológiából tudjuk, hogy két kultúra találkozásakor, ha az átvevő nép nem tudja a magasabb kultúra értékeit szervesen bekapcsolni vérkeringésébe, konfliktushelyzetbe kerül. A műhely Németh László történetfilozófiájában olyan szellemi vállalkozás, ahol az ugrásszerűen felvetődő problémák megoldódnak. Az újkori gondolkodás módszerét a kelet-európai irodalmak közül először az orosz alkalmazta. Goncsarov és Turgenyev képzett patológusként készítette el az Oroszországot pusztító bajok „körtani atlaszát”. A második prózáiról nemzedéknél (Tolsztoj, Dosztojevszkij) a hangsúly „a beteg kivételes értékeire került”. A *Bűn és bűnhődés* is körkép, de itt már nemcsak arról van szó, hogy a beteget milyen bajok emésztik, hanem hogy a kórokozó — a racionalizmus — milyen pusztítást végez: „Egy Stendhal-hős legföllebb komisz emberré lenne tőle, Raszkolnyikov, a nagylelkű diák azonban gyilkossá lesz.” (*Tolsztoj inasaként*) Az orosz műhely érdeme, hogy elkészítette a XIX. századi orosz társadalom körképét, és nyilvánvalóvá tette az átvett, még nem emésztett kultúra torzulásait. Korunk világcivilizációjában a bekapcsolódott új népek sorvadó lélekkel élnek a „civilizáció technikává dermedt másolatában”. (Uo.)

A vívmányok átvétele nem történhet mechanikusan. Jó példa az angol parlamentarizmus, amelyet úgyszólván mindenütt lemásoltak, és sehol sem vált be. Még az Egyesült Államokban is az elnöki hatalom ellensúlyától vált alkalmas kormányzási eszközzé. (Hogy mi történik akkor, ha az ellensúly meginog — napjaink eseményei mutatják.) Egy másik példa: Caragiale színdarabjaiból ismerjük, hogy milyen társadalmi és emberi torzulásokat okoznak a nyugati másolatok olyan közegben, ahol a belsővé válás feltételei nem alakultak ki.

Az akkulturáció jelenségének ismeretében egyet kell értenünk Németh László koncepciójának lényegével: az idegen műhelyektől átvett vívmányok, értékek csak úgy épülhetnek be szervesen az átvevő nép kultúrájába és társadalmi berendezkedésébe, ha azt szellemi potenciáljának rendeli alá.

A modern filozófia az egyént magára hagyta rejtélyeivel az Isten nélküli világban. Németh László kezdetben a filozófiát „klorofilltalan növénynek” érezte. A hódmezővásárhelyi filozófiaórákra készülve — a tanítási órára készülést egy esszéterv elkészítése jelentette — ismerte

fel Németh a filozófia jelentőségét. Illetve egy új életfilozófia és ebből sarjadó magatartás szükségességét.

Az ember lelki élete a világ érzékelése, az érzékletek feldolgozása és a cselekedet hármas egységének működése. Az egyén és a közösség érdeke megköveteli, hogy ebbe a „reflexgubanca” rendet vigyen. A filozófia a „világ — lélek — tett” ív felvonását magára kell hogy vállalja. Az értelmes élet tudatosítása olyan új filozófiát követel, amely összefoglalja, megmagyarázza a kutatást, nevelést és az életet bíráló s jobbító cselekvéseket. Németh László a filozófiában moralista. Az ember mint feladat nyomul a világba: „De az ember maga is egy »lehet«-rügy a nagy potencia-burjánzáson, ami a világ. S a világ minden lehetősége közül ez a legközzvetlenebb ügyünk, ez az, amit nem kívülről kell előcsalni, hanem belülről kifejleszteni, amit nem pietással nézünk, hanem mint sarkallást, létünk közepén hordunk.” (A „vallásos” nevelésről) Németh László erkölcsön nem azoknak a normáknak a rendszerét értette, amelyeket a tudatba a nevelés beleszúr. Az eszmék, tanok az ember természetét, egész lényét kell hogy átjárják, az erkölcsiségnek úgy kell kinőnie, mint a növény nő ki a földből. Az erkölcs gyakorlat, tett, példa, örökös harc az emberi örültségekkel, a „Jóügy” szolgálata. A jó tettek az evilágban van értelme és jelentősége. Németh László regényeinek, drámáinak hősei a „Jóügyért” folytatott harcban buknak el: „A Jó az egy ügy [...] A felvilágosodás, mint Isten lelke oszthatatlan, s aki annak a katonájául szegődött, ha maga sárba-vérbe bukik is, a többiek majd győznek helyette is.” (Apáczai-dráma) Égető Eszter akárhová kerül, édent akar létesíteni maga körül, s ezt tépik szét a regény kilenc fejezetében kilencszer. Galilei tanainak visszavonása után nem érezte magát vétkesnek — hőstette főművének megírása és Hollandiába csempészése volt. Az erkölcsiségnek önmagában van értelme. A példa ereje tisztít és mozgósít. Az „emberbőrbe kötött remekművek” adhatnak példát az értelmes életre.

A modern kultúrában létjogosultsága van a „kvantitatív nyelv” mellett a „kvalitatív nyelvnek” is, amelynek Németh László a legnagyobb európai képviselője.

A történelem gyorsuló korongján a harmonikus, az élet értelmét tudatosító világműveltség kialakítása létfontosságú feladat. A huszadik század felfedezte az Európa alatti őskultúrát. Bartók Béla Európa hagyományait a folklór mélyrétegeivel kapcsolta össze, s ezzel új műveltségmodellt alkotott, amely egyben alkotásmodell is: „A népiség: az Európa-

alatti geológia, az emberi lélek elfeledett, civilizációból kihagyott mélységeinek a felkutatása, bevonása. A kont-rapunkt: a helyreállítani próbált nedv-keringés az európai fejlődés törzse, s azon át a távoli gyökerek felé.“ (*Bartók és a tizenkilencedik századi zene*) García Lorca a líra merész kísérleteibe fogózva erre a mindenben élő „közös emberré“ talált a spanyol néplélekben. Tamási Ábelje nem követi a tízparancsolatot, mégis nemes természet. Az új világ kultúrája csak úgy őrizheti meg az emberi teljességet, ha nem szakad el hagyományaitól, biológiailag is meghatározott gyökereitől. Miért modell a bachi zenei építkezés összekapcsolása a folklórral? A gondolatrendszernek — épp úgy, mint a civilizációnak — a kozmikus és a társadalmi törvényeket kell az emberek tudatában és cselekedeteiben kikristályosítani. Enélkül a civilizáció önmagával hadakozó és önmagát megtagadó vívmányok tömbjévé alakul. Az ősi, „közös emberi“ a civilizációt a természethez köti, érzékeinek és érzelmeinek szabad megnyilatkozásaihoz nyit lehetőséget. Az eszt hozza egyensúlyba az őszönös lényvel, amelyet biológiai létünk határoz meg.

Napjainkban sokat vitatkoznak a műveltség kettészakadásáról, a humán és reál ismeretek közé emelt falakról. A heves vérmérsékletűek az írótól és a művésztől is számon kéri a technika és a tudományok ismeretét. Csak-hogy a művész műveltsége „nem arról térrék, amit mások tudnak, hanem ahhoz ág, gyökér, kocsány, amit neki kell megtennie“. (*Levél Marx Györgyhöz*) Freud haszonnal olvashatta Dosztojevszkijt, Marx Balzacot, mert olyan valóságot tártak fel, amit a tudomány később hozott felszínre. Kafka „lidércnyomásos álmaival“ harminc évvel előzte meg a nyugati irodalmat. Nem az isme-

reték mennyisége és kiterjedtsége fontos az író, a művész műveltségében, hanem a gondolkodásmód, az intuíció, az adott történeti kor civilizációjának lényegét megtestesítő módszer és szemlélet birtoklása. A Joyce-értelmezésekből tudjuk, hogy az *Ulysses* és a *Finnegan's Wake* keletkezésében szerepet játszott a modern természettudományos gondolkodás. Ami az íróra vonatkozik, érvényes az általános műveltségre is. A műveltség nem ismeret, hanem éleselméjűség, gondolkodásmód, a „Jóügyért“ vállalt erkölcsi magatartás, értelmes cselekvés. A bartóki modell a műveltség széjjeltöredezettségének megszüntetéséhez nyit távlatokat. Az ókorban, aki ismerte Athént, ismerte a világot. A bartóki modell jelzőlámpa, hogy az ismeretekbe veszteségből megtaláljuk az utat önmagunk és a világ felé.

Németh László a dunavölgyi népek barátságának és közeledésének híve volt. Megtanult csehül, szerbül, hogy eredetiben tudja olvasni a „tejtestvérek“ irodalmát. Mert nincs veszélyesebb, mint közhelyek ismételtetése. Az őszinte és mély megértéshez a művek és a nép életének megismerése vezethet. Az udvari gesztusok, jól szerkesztett, cirkalmas nyilatkozatok üres beszédek maradnak, a közös sors és a valóság felismerése nélkül.

Egy jellemző képet jegyeztek fel Németh Lászlóról. 1935-ös romániai látogatásakor (az utazást *Magyarok Romániában* című útirajzában örököltette meg) az államvasutak figyelmességének jeleként két társával szabadjeggyel utaztak Konstanca felé. Az elsőosztályú kocsipamlagjain párizsi divatban pompázó előkelőségek úzték unalmukat, francia nyelvű hetilapokat olvasgatva. Az egyetlen román nyelvű folyóirat Németh László kezében volt; a fülke falának támaszkodva románul tanult.

Fábián Ernő

Kiindult Erdély felől...

Balázs Ferencet megértem. Balázs Ferencet nem értem.

Könyvét* örömmel olvasom. Könyvét bosszúsán olvasom.

Kötete átfogja kerek e világot, csoda-e, hogy bemutatása nem kalodázható a könyvismertetések szokványaiába? Kirugaszködik belőle, amiként szerzője is kiindult Erdély felől, napszállat iránt,

* Balázs Ferenc: *Bejáróm a kerek világot*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1975.

ama híres-patinás anglus iskolaváros — Oxford — egyetemére, hogy elméjét művelvén, tudását gyarapítván degeszes szellemi tarisznyát karéjazzon vállára.

Ez rendjén volna. Elvégre nem Balázs az első erdélyhoni fiú, aki deaki lépteit Albion felé irányítja. Mióta Transsylvania a protestantizmus legkeletibb európai szállásaként tartatik számon — ennek maholnap félezer esztendeje —, azóta jó néhány helvét és flamandus, brit és germanus egyetemen — Leyden-

től Wittenbergáig — állandó stipendium vagyron fönntartva az innen való tanulóknak.

Hanem ő rendhagyó természet. Tudhatnékja nem egyetlen vetülésű, nem csupán a könyvtár sápatag fényében óhajta ismereteit sokasítani. Látni akarta Dél-Wales napfényes szikláit, Észak borongós tájait, bepillogott a szemcsípő londoni köd sűrűsétét átláthatatlanságába, megismerkedett az angol metropolisok zsúfoltságával és a gótika remekműveivel. De át-áthajózik a kontinensre, csatangol a vallonok földjén, a nagy hollandus kikötővárosokban, eljut a Rajnamellékre is. És beszél, bámul, fülel. Szíve-lelke nyitott, befogadó minden iránt.

Ezt is értem. Mi több, irigylem. Áldott ifjúság, termő nyugtalanság. És ne féljünk nevén nevezni: kalandvágy. Az „ohne Geld — durch die Welt“ neki-vágós bátorsága, a mindenkori szegénylegények, garabonciások, vagabundusok bolyongós merészsége, izgalma. Űres a zsebem, nincs rangom, se hírem, nem várnak ismerősök, mégis útra kelek, s leszen szállásom, leszen ételem és italom, s szerzek barátokat is. Erre csak a fiatal képes, az erős testű, a rugalmas lelkű, eleven szellemű, aki tud aludni vonaton és szénapajtában, akinek mosolya fölvidítja a zordon képűeket is, s akinek önérzete még elviseli a kisebb-nagyobb (és elkerülhetetlen) alázkodásokat, alkalmazkodásokat is, vagy akár a hízelgést.

Balázs Ferenc mindebben mester. A kissé kalmárszellemeű hollandusoknak bizalmába férközik, s a minden tekintetben skót gazdák is házukba fogadják, megvacsoráztatják. Kedveskedéssel és sündörgéssel eléri, hogy Amerikába is meghívják ösztöndíjasként. S ott is bejárja a keleti part nagyvárosait Boston-tól Philadelphiáig, de átvág a Nagy Sziklás Hegységen, Arizona prérijén, a Vörös Sivatagon (*Buffalo Bill, Winnetou. Az utolsó mohikán, Huckleberry Finn* mind-mind eszembe jutott, amikor amerikai úti beszámolóját olvastam), s eljut a Csendes-óceán partvidékére, a távoli Kaliforniába, Los Angeles nyüzsgeteg délszakiságába is. De így utazik Kínában és Koreában, Japánban és Indiában, Palesztinában és Irakban, bejut a pekingi császári palotába, elér Dardzsilingbe és Babilon romjaihoz, a Getsemáné kertbe és az Olajfák hegyére, megáll a híres Panaszfal előtt is. India akkor is éhezik, Kínában polgárháború dől, de őt tenyerükön hordják ismert kiválóságok, előadásait meghallgatják, titkaikba beavatják.

Hogyan, miként sikerül neki?

Ezt már nem értem. Hiába írja, hogy edényeket mosogatott, almát hámozott

és liftet kezelt, kocsit vezetett és énekelt, lelkészeknél hált, s a különböző vallási és békemozgalmak követeként jelent meg; ez mind kevés. Úgy tűnik, hogy Balázs sikere olyan atmoszférából táplálkozott, amelynek ma csak fuvallat-fosztlányai libbennek föl olykor. Az ő útja napjainkban megismételhetetlen. Abba belejátszott az unitáriusság világszerte ismert összetartása (mellesleg: ateista vagyok, s nem voltam unitárius), az ifjúsági békemozgalom, az YMCA, de mindezen túl Oxford vagy Berkeley s általában a nyugati kultúra becsülete nagy volt, az amerikai ajánlólevelek hét-lakatos kapukat is megnyitottak, de az európai származás, a tanultemberi minőség egymaga is bizalmat előlegezett. Nem szólva arról, hogy akkortájt még a különböző tanok, elvek, áramlatok, törekvések vallói világszerte erősen segítették egymást.

Balázs pedig több nemes szándék követeként utazott, s kitűnő szónokként hirdette meggyőződését.

Azóta történt egy és más. Hirosima, Nagaszaki, Bikini, Vietnam. E nevekről unos-untalan hallunk, de hogy mennyire megrontották a kultúrák, fajok, népek viszonyát, az e könyv olvasván messzemenően szembeszökik. Szerzője még a nagy katasztrófák előtt járta be a világot, félszázaddal ezelőtt, de úgy tesz, sok száz esztendő távolából, rég letűnt édeni világából írja tudósításait.

Ha 20-25 évvel ezelőtt olvastam e könyvet, nevettem volna egyes gyermekségeim, naiv világmegváltó terveim, ahogy nem egy korabeli recenziens is — miként ezt Mikó Imre alapos bevezetőjéből megtudom. Friss volt még a filozófusi diploma a zsebemben, fiatal (s kissé nagykepű) voltam, de maga a légkör is más volt körülöttünk. A kezdeti nekiveselkedés hevületében, bőségségében mindent világosabbnak, egyszerűbbnek láttunk. Azóta sokat tapasztaltunk, tapasztaltam. Nem tagadom, ma is bosszankodva olvastam Balázs nem egy mondatát; mi az isten csodájáért vesz komolyan minden útjába akadó szektaprédikátort, mit elmélkedik annyit naiv bölcsek hőbortos tételeiről, minek írja le fanatikus félültek eksztázis-állapotát, ahelyett, hogy a bengáli nép életét mutatná be, vagy a sivatag szfínxét.

Bosszankodom, de nem ítélem el. Megértem. Balázs nem bémész turista, nem szenzációra éhes riporter, hogy útirajzokat készítsen. Ha az, élete fogytáig megélhetett volna tengernyi élményéből, s könyvek tucatját írhatta volna. Ő azonban egy vajúdó világ, zaklatott helyzetű kis nép fiaként vándorolt, s mind írhatja, hogy volt idő, amikor jóformán már elfelejtett magyarul, Tagoréval

mégis rólunk beszél, ránk gondol, amikor Gandhival tárgyal, a mi jövőnket fürkészi a japán iparosításban s a Palesztinában megtelepedő zsidóság tapasztalataiban. A Himalája tövében is azon törte a fejét, mit művel majd a Kárpátkaréj honában. Hát csak természetes, hogy minden új mozgalom, népművelési kísérlet és gazdasági összefogás érdekli, s szívesen folytat eszmeviadalt filozófusokkal, halálszokkal vagy pártvezetőkkel. Egész útja készülődés ithon folytatandó életére, kísérlete nyélbeütésére, amire a kis aranyosszéki faluban, Mészskőn kerített tanyát. Ebben a tekintetben kései — de egyenesági — utódja ő Misztótfalusi Kis Miklósnak, Bod Péternek, Bolyai Jánosnak, Wesselényinek, Bölöni Farkas Sándornak, akik mind megkörnyékeztettek és megkísértettek odakint, hogy boldogabb országban, szerencsésebb körülmények között bontakoztatnák ki tehetőségüket, mégis, mégis a szekerük rúdját hazafelé irányították, itt látták szolgálatukat értelmesnek, tudásukat gyümölcsösztethetőnek.

Ha borúlátó volnék, úgy folytatnám az előbbi gondolatmenetet, hogy Balázs abban is rokon velünk, hogy ithon értetlenség, kudarc s korai halál sunyított rá is. Csakhogy nem egészen így történt; épp ebben rejlik a Balázs Ferencügy sokágúsága. Jó érzékkel nyit rá Mikó az ellentmondásra: az irodalmi mérő szerint nem nagy nehezkű művet tág karolású méltatás köszönti. Nincs lap, s alig akad író, kritikus, szerkesztő, akinek ne volna mondanivalója a *Bejárom a kerek világot*-ról. Úgy tetszik, hogy a fogadtatás — a tényleges értékén túl — a könyv végének is szól: a hazatérésnek. A hűségnek. A néphez és a szülőföldhöz.

Es nagyjából ez mondható Balázs egész életművéről, későbbi könyveit és kísérletét is beleértve. Az, hogy a világot járt, Angliában és Amerikában tanult ember egy kicsiny faluban (s még kisebb egyházközségben) telepszik meg — tett volt. Erkölcsei töltésű. Mert a hirdetetttétel, a vállalt ügy s az aszerinti cselekedet egységét példázta. S hogy erre a — hatékonyság dolgában nem nagy sugárzású — szövetkezetszervező kísérletre úgy figyeltek (nem kevesen és nem akárhik), az arra vall, hogy abban az időben sok lehetett a beszéd, viszont szükkölködénk nagy mértékben cselekedet nélkül. Balázs vállalkozása pedig azt jelezte, igenis akadnak még emberek, akik hajlandók és tudnak is cselekedni. De jelzi azt is, hogy ő hitt abban, amit hirdetett, annyira, hogy rá merte áldozni ereje javát, mondhatni az életét.

Érdeemes azonban magáról a kísérletről is szólni. Végző fokon csődöt mondott — ezt maga Balázs írja. De vajon teljes volt-e a csőd? En ugyanis beszélgettem nem egy gazdaemberrel (ma is él még jó néhány), aki tagja volt Balázs szövetkezetének; mindannyian szeretettel (s egy kis megértő, ironikus mosolylyal) emlékeztek rá. Amikor Kövenden és Mészskőn megalakult a téesz (ott voltam), ugyancsak emlegették nevét a tagok (az ünnepi szónok nem). Különös iróniája egyébként a sorsnak, hogy Kövenden, Rákoson s más aranyosszéki falvakban eredményesebb szervezést végzett Balázs, mint Mészskőn. És még kérdeznék valamit: vajon abban, hogy Aranyosszéken már a kezdet kezdetén megalakultak a téeszek, s közülük jó néhány híres-nevessé vált, nincs-e része Balázs magvetésének? Megint csak elődeit idézném. Ők sem tudták terülvagy részét keresztülvinni, meghasonlás, kesergés, meghurcoltatás lett osztályrészük, eltékozolt fiaink és — derékbetört életük révén — veszteségeink ők, mégis mi mindent merítünk, kapunk ma is tőlük. Úgy vagyunk velük, mint az egykori fűszeres, aki mindig ráfizetett, s ebből a ráfizetésből élt meg.

Negyven éve, hogy Balázs könyvének első kiadása megjelent. Örvendetes, hogy végre ismét napvilágot látott, s a Kriteriont csak elismerés illeti, hogy következetesen közreadja szellemi kincsesházunk hajdani értékeit. Nem új, csak meg-megújuló hangos töprengésként vetném föl, mikor jelennek meg Balázs egyéb munkái is, vagy Kós Károly, Ligeti Ernő, Tamási Áron, Berde Mária, Kunecz Aladár, Markovits Rodion, Tábéry Géza és mások még ki nem adott munkái? És mikor öntünk végre tiszta vizet a pohárba, mikor mérjük föl, mi bizonyul ma is értéknak Kisbán Miklós, Nyíró József, Gyallay Domokos, Gyalui Farkas, Makkai Sándor életművében, mi mentendő meg, tehát adható ki, s mi vetendő el véglegesen?

Balázs hagyatékáról szólván, még egy apróságra emlékeztetnék. Nemrég jártam Mészskőn, megtekintettem Balázs egykori házát. Pompás hajlék, az ismert építész, Debreczeni László egyetlen tervezése. De befeszületlen — sajnos. Hogyan lehetne tető alá hozni? Már csak e két jeles alkotó miatt is. Hát még azért a pompás kilátásért, amely e hegyoldalra épült lak ablakaiból nyílik az Aranyos tágas terére? Innen tekintett le Balázs — miként írja — szeretett, választott szűkebb hazájára, és álmodta, tervezte a jövőt.

Herédi Gusztáv

Utószó a politikatudományhoz

Azóta, hogy 1968-ban Kallós Miklós-nak a politikai tudatról írott munkája elvégezte az úttörés nehéz és kockázatos feladatát, hazai viszonylatban is joggal beszélhetünk politikatudományi szakirodalomról. Sőt, az utóbbi két-három esztendőben ez a szakirodalom szemmeláthatóan bővült, amihez két legújabb kötetével maga Kallós Miklós is hozzájárult.*

Mondanivalójában mindkét kötet szerfelett tömör, eszmegazdag. Különösen a magyar nyelvű kötet tartalma olyannyira sűrített, hogy hat kiadói ívnyi terjedelmében jórésével egy egész politikatudományi enciklopédiára való ismeret fér meg. Mindkét kötet a politikatudomány alapproblematikáját vizsgálja, s tartalmuk konkrét egybevetése arról győz meg, hogy mondanivalójuk — a szükségszerűen közös problémákon túl — szerencsésen kiegészíti egymást.

A magyar nyelvű kötetnek elsősorban az a funkció jut, hogy mintegy feltérképezze a politikatudomány univerzumát, felmutassa, de mindenekelőtt — egy átgondolt rendszer szellemében — helyükre rakja a problémákat. A *Sociologie*, *politică*, *ideologie* című kötet — kiegészítésként — viszonylag önálló tanulmányokban veszi szemügyre a szociológia, illetve a politikatudomány klasszikus marxi alapvetését; valóságos problémaelemzés révén hozza gyakorlatközelbe a politikai szociológiát, illetve a politikatudomány elméleti és módszertani lehetőségeit, és ennek kapcsán olyan különböző, de egyaránt időszerű kérdések politikatudományi tartalmát bontja ki, mint a szocializmus társadalmi ellentmondásai, politika és ideológia, ideológia és erkölcs, szocializmus és szabadság viszonya, a filozófia mint az „itt és most”-követelmény hordozója stb.

Am túl ezen a funkcionális komplementaritáson, a két kötetet az is összekapcsolja, hogy bennük összefogó egészként jelentkezik a szerző általános szociológiai, illetve konkrét politikatudományi felfogása. Kallós Miklós korántsem elégszik meg a politikatudomány önállóságának mértékében szaporodó kérdőjelek nyugtázásával, a vitatott kérdésekben szembesülő nézetek pusztá leírásával — miként az mostanság nemritkán szokás —, hanem a politikatudományi problematikát a maga egészében gondol-

ja végig, oly módon, hogy az egységes gondolatrendszerré összeálló mondanivaló mind szerkezetében, mind pedig tartalmaiban letagadhatatlanul magán viseli a szerző egyéni szemléletének sajátos jegyeit. Persze, az effajta megközelítési, illetve tárgyalási mód korántsem pusztán szerzői alkat kérdése, hanem — ha szabad magunkat így kifejeznünk — céltudatos „ars poetica”, melyről a román nyelvű kötetben maga a szerző vall: „Amennyiben nem a marxizmus változatlan alaptételeiről van szó, gyakorlatilag kerülni kellene az olyanszerű fordulatokat, mint »a marxizmus azt tartja« stb. Ehelyett így kellene fogalmazni: »ilyen és ilyen megfontolásokból kiindulva«, »az én véleményem ez.«” (45.)

Kallós Miklós számára a szóban forgó problematika önálló végiggondolása távolról sem öncél. Ellenkezőleg, abból a nagyon is jogosult igényből fakad, hogy a történelmi materializmus általános tételeinek, elveinek és alapkategóriáinak a politikatudomány operacionális nyelvére történő lefordítását logikailag tudatosan ellenőrizze, és így gondolatilag kikapintsa akár azokat a bizonytalanságokat, áttételbeli hézagokat, amelyek az operacionális eljárás folytán keletkeztek, akár azokat a meg-nem-feleléseket, értelemzavarokat vagy éppen elméleti torzulásokat, amelyek a nem marxista gondolatrendszerekben kimunkált fogalmak kritikátlan átvételéből adódhatnak. Jellemző ebből a szempontból, többek között, az a mód, ahogyan elméletileg azonosítja a hatalom értelmezését annak operacionális fogalmával. Az utóbbi megközelítésben tudniillik a hatalom „integrációs funkcióként” jelentkezik, amelyet az apologetikus szemlélet szükségképpen abszolutizál. „A hatalom integrációs szerepének az abszolutizálása — figyelmeztet a szerző — mindig az adott rend, a status quo védelmét szolgálja.” (A politika — tudomány, 17.) A helyes elméleti értelmezés következként megköveteli annak a döntő jelentőségű ténynek a figyelembevételét, hogy az antagonista osztálytársadalmakban a hatalom biztosította rend fő funkciója korántsem a „közjó” szolgálata.

A két kötetre együttesen jellemző a széles elméleti perspektíva és a gyakorlatot szolgáló operacionális értelmezés következként — de az áttételeket szem előtt tartó — összekapcsolásának igénye. Az elméleti szintről azért kell szükségszerűen átmenni az operacionális szintre, mert szociológia és politika, politika és

* Kallós Miklós: A politika — tudomány. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1975. — Kallós Miklós: Sociologie, politică, ideologie. Editura Facla, Timișoara, 1975.

ideológia nem választható el egymástól. A marxi elmélet alkotó továbbfejlesztése elképzelhetetlen a szakdiszciplínák elméleti visszacsatolása nélkül.

A két munkában más szempontból sajátos hangsúlyeltolódást veszünk észre. A magyar nyelvű kötetben szükségképpen a politikatudomány elhatárolásának mozzanata a hangsúlyos, olyannyira, hogy például a tudományos szocializmus státusának megítélésében jóformán egyoldalúan csak a tagadás szempontja — „nem politikatudomány“ — érvényesül. (67—68.) A másik kötetben viszont J. Freunddal vitázva Kallós Miklós joggal kifogásolja a politikatudomány, a politikai szociológia és a politikai filozófia egyértelmű szétválasztását. Itt már a politikaelmélet és a politikatudomány egysége válik hangsúlyossá, méghozzá olyan mértékben, hogy már-már kétségessé teszi a politikatudomány önálló státusának létjogosultságát.

Persze, a hangsúlyeltolódás nem mindenütt ennyire egysíkú. Minél komplexebb problémáról van szó, annál sokrétebb, összetettebb. Utalhatnánk például az ideológia kérdéseire. A politikai viszonyok fogalmi tartalmát kifejtve írja a szerző: „A gazdasági viszonyoktól eltérően, amelyek az emberek tudatától és akaratától függetlenül alakultak ki a természetes folyamán, e politikai viszonyok az úgynevezett ideológiai jellegű társadalmi viszonyok (Lenin) körébe tartoznak. Ez a marxista-leninista tétel korántsem úgy értendő, mintha a politikai viszonyok [...] csupán a tudat síkján, a tudatban léteznének, ezek a viszonyok a társadalmi valóságban léteznek, a társadalmi lét összetevői.“ (A politika — tudomány, 25.) Figyeljük meg, hogy a fenti szövegben hol a tudati közegjelentés hordozza a hangsúlyt, hol pedig a társadalmi létre kerül a gondolati nyomtató. Ez a felemás hangsúlyváltás akarat-akaratlan mögöttes kérdőjeleket sejtet, de ezekről sem itt, sem a továbbiakban nem esik szó. A másik kötet *Politika és ideológia* című tanulmányában Kallós felbontja a kérdőjelet, s kitér az ideológia althusseri értelmezésére. Hiányérzetet kelt azonban, hogy az Althusserrel való perlekedés kapcsán a szerző csak az ideológia megismerő funkcióját hangsúlyozza, s nem kapcsol vissza a társadalmi lét minőségének problémájára is.

Mindkét kötetben ismételten visszatér az az alapvető gondolat, miszerint a politika végső soron olyan, történelmileg szükségszerű társadalmi viszonyok függvénye, amelyek között a dolgok igazgatása az emberek igazgatása révén valósul meg. Nos, a politikum igazi lényegének megértéséhez arra is fel

kell figyelni, ami ebben a gondolatban hangsúlytalan marad. Pontosabban szólva, azt kell hangsúlyosan továbbgondolni benne, amiből a politikum lenini meghatározása is kiindul: a politika a gazdaság koncentrált kifejezése. Persze, a két munka egyike sem végzi el ezt a gondolati visszacsatolást, de mondanivalójuk — a maga érdekében — mindenképpen érzékelteti ennek szükségességét. Ha a két tételt együtt, a maguk kölcsönösségében gondoljuk végig, a következők csakis ez lehet: ha a politika nem más, mint a gazdaság sűrített kifejezése, akkor a dolgoknak emberek kormányzása révén megvalósuló igazgatása egyezsersmind a dolgok uralma az emberi igazgatás felett. Ennélfogva a fejlett kommunista társadalom létrejötte, azaz az emberek igazgatásáról a dolgok igazgatására történő áttérés nem egyszerűen közvetlen megfordítása a korábbi képletnek — hiszen az szükségképpen saját ellentétével azonos —, hanem a dolgok valóságos társadalmi megszelídítése mindenoldalúan társadalmiasult emberi öngazgatás révén.

A két tartalmi mondanivaló egybevetésének fő előnye éppen az, hogy lépten-nyomon továbbgondolásra serkent. Míhelyt mindkettőt egyszerre vesszük szemügyre, a kérdések nyitottsága jobban körvonalazódik. Szinte érzékeli lehet, ahogyan a szerzőben új meg új kérdések tudatosulnak. Persze, számára ezek a kérdőjelek mindig a továbblépés, a meghaladás irányjelzői, nem teszik kérdéssé a már elért eredményeket, csupán tökéletlenségükre, elégtelenségükre figyelmeztetnek. Ez a helyzet a politikatudománnyal is, amelynek gyengéivel, korlátaival, ellentmondásaival Kallós Miklós nagyon is tisztában van.

A *politika — tudomány* című kötet idézi M. Duverger-nek azt a gondolatát, amely szerint a politikatudományra két tendencia jellemző — a demisztifikálás és a misztifikálás. „A hatalom — írja Duverger — mindig ködösíteni igyekszik önmagát, akár isteni származásra, akár a közjó szolgálatára hivatkozik. A politikatudomány, a tudományos kutatás lehántja a leplet a misztifikálásról, újra megtalálja az embert a király koronája, az érsek bíborpalástja, a bíró hermélintalárja, a tábornok egyenruhája alatt.“ (70.) Kallós Miklós kiemeli a francia politológus ama érdemét, hogy demisztifikáló funkciójával együtt világosan látja és kimondja a misztifikálás lehetőségét, veszélyét. Am ez a misztifikálás, Kallós véleménye szerint, „nem az alkalmazott módszerekből, hanem az elméleti alapvetésből“ (kiemelés tőlem — Sz. G.) következik.“ (71.) Ha ez így van, akkor vigyük végig a gondolatot: vajon

nem misztifikál-e ott és akkor is a politikatudomány, ahol és amikor közvetlenül magát az embert tételezi, illetve keresi a politikai viszonyok mögött, és nem vesz vagy nem akar tudomást venni arról, hogy az emberek politikai viszonyokká történő átlényegülésének — a másik oldalon az anyagi viszonyok perszónifikációs folyamata felel meg. Hiszen a két jelenség csupán együtt adja — adhatja — a teljes igazságot. Persze, a kérdés ily módon való fellelvését önmagában még nem elegendő, le is kell

vonni belőle a politikatudomány számára kézenfekvően adódó konklúziót: azt tudniillik, hogy a politikatudomány csakis akkor tarthat igényt az igazságra, ha felismerte és elismerte tulajdon közegének objektív látszat-mivoltát, és vállalja saját magával szemben is az „ideológiakritikai” funkciót. Kallós Miklós két új kötete, a maga egységében, nemcsak az igazságot sugalmazza meggyőzően, hanem megértésének időszerűségét és fontosságát is.

Sztranyiczki Gábor

A topológia elemei

A Dacia Könyvkiadó magyar nyelvű szakkönyvtár-sorozatának első matematikai kötete, Benkő József kézikönyve* viszonylag kis terjedelemben (16 fv) foglalja össze a topológiának, ennek a matematika majdnem minden ágában nélkülözhetetlen alapszciplinának legfontosabb ismeretanyagát. A matematika legújabb vívmányait felhasználó tárgyalási módja — a rohamos fejlődés ellenére is — tartós használhatóságot ígér a könyvnek.

A topológia, abban az általános értelemben, ahogyan a könyv tárgyalja — századunk terméke. Őse az a geometriai diszciplína, amely a múlt században vált önálló elméletté, s amely „analysis situs” vagy „topológia” néven vált ismeretessé. Ez utóbbi elnevezés 1847-ben jelent meg először (J. B. Listing: *Vorstudien zur Topologie*), s a „toposz” (hely) és „logosz” (beszéd, összefüggés) szavak összetétele.

A fejlődés során mindinkább kikristályosodott a geometriai alakzatok ún. topologikus tulajdonságai vizsgálatának a szükségessége. Ezek olyan tulajdonságok, amelyeket az alakzatok megőriznek, ha azokat olyan transzformációknak (átalakításoknak) vetjük alá, amelyek folytonosak, kölcsönösen egyértelműek, és ún. inverz transzformációjuk is folytonos. A szakterminológia általában „homeomorfizmus” névvel illeti ezeket a transzformációkat. A következőkben topologikus transzformációknak fogjuk ezeket nevezni. Szemléltetésük — közelítő pontossággal — a következőképpen történhet.

Képzeld el, hogy mértani alakzatot készítenek rugalmas anyagból, például gumiból. Ez az alakzat összenyomás, nyújtás, hajlítás révén eltorzítható. Ha

közben ügyelünk arra, hogy az anyagot ne szakítsuk el, és ne érintsük össze az alakzatnak két olyan pontját, amelyek eredetileg nem érintkeztek, akkor ily módon megkapjuk a topologikusnak nevezett transzformációk intuitív képét.

Készítsünk például rugalmas anyagból egy akármilyen konvex poliédert. A XVIII. század második felében L. Euler megállapította, hogy a poliéder csúcsai és lapjai számának összege kettővel nagyobb a poliéder éleinek számánál. Vessük alá poliéderünket egy akármilyen — előbb szemléltetett — topologikus transzformációnak. Eredményként az élék általában megszűnnek egyenes vonalúak lenni, a lapok is görbe vonalú felületrészekké válnak. De a csúcsok, lapok és élék száma közötti — ún. Euler-féle — összefüggés érvényben marad az új mértani test esetében is. Ez tehát egy topologikus tulajdonságot kifejező összefüggés — történeti szempontból az első fontos topológiai összefüggés.

Topológiának nevezték el tehát azt a matematikai diszciplínát, amely a mértani alakzatok topologikus tulajdonságival foglalkozik. Ily módon a topológia a geometria egy ágaként fejlődött önálló matematikai diszciplínává. De hamarosan túlnötte ezt a keretet.

Az alakzatok topologikus tulajdonságait vizsgáló matematikusnak természetesen legkutatnia kell maguknak a topologikus transzformációknak s az ezeknél valamivel általánosabb folytonos transzformációknak tulajdonságait. Ez utóbbiak azok, amelyek megőrzik az alakzatok különböző részei közötti érintkezési összefüggéseket (még szemléletesebben: a rugalmas anyagból készített alakzatot szakításmentesen deformálják). De a matematika egzakt tudomány. Csupán úgy tud általános érvényű összefüggésekhez jutni, általánosan érvényes módszerekkel

* Benkő József: A topológia elemei. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár-Napoca, 1975.

kidolgozni, ha fogalmait pontosan definiálja. Vonatkozik ez az előbbieken intuitíven leírt fogalmakra is, így például a folytonos transzformációk (függvények) fogalmára is. Ez viszont a függvények tulajdonságaival foglalkozó diszciplína, az ún. matematikai analízis keretében lehetséges, melynek megteremtését (Leibniz és Newton) nagymértékben befolyásolta a „folytonos” fizikai jelenségek leírásának szükségessége. A topológia fejlődése szempontjából döntő fontosságúnak bizonyultak B. Riemann vizsgálatai a múlt század közepén. Ő a komplex változós függvények tanát fejlesztette tovább, s ekközben bizonyos (ún. algebrai) függvények tulajdonságainak bizonyos felületek topologikus tulajdonságaival való meglepő összefüggéseire bukkant. Gondolatait H. Poincaré, F. Klein és követőik mélyítették el. Találkozott tehát két nagy matematikai diszciplína: a geometria és a függvények tana — és nem először. De ennél a találkozásnál topológiai problémák alkották a „közös nyelvet”.

Érezhetővé vált annak szükségessége, hogy az eredetileg geometriai köntösben megjelenő fogalmakat olyan általános keretben adják meg, amelyek már nemcsak a geometriában, hanem más matematikai diszciplínában is használhatók. A lehetőséget a G. Cantor által a múlt század második felében megalapozott halmazelmélet tette lehetővé.

A francia M. Fréchet (1906), a magyar Riesz Frigyes (1908), a német F. Hausdorff (1914), a lengyel C. Kuratowski (1922) munkássága során lassan kikristályosodtak a közönséges geometriai tér (ún. euklideszi tér) ama lényeges tulajdonságai, amelyek a folytonos és topologikus transzformációk értelmezését lehetővé teszik az euklideszi térben. Ha mármost ezeket a tulajdonságokat axiomatikusan megköveteljük egy tetszőleges halmaztól, akkor az ezekkel a tulajdonságokkal felruházott halmazon, az ún. topologikus téren az említett transzformációs fogalmak értelmezhetők. A topológia pedig — mai értelemben — az a matematikai diszciplína, amely a topologikus terekkel, pontosabban ezeknek a tereknek azokkal a tulajdonságaival foglalkozik, amelyek ezeknek topologikus (homeomorf) transzformációi esetén nem változnak meg. A nagy elődök alapgondolatait továbbfejlesztették. E téren az amerikai, francia, lengyel, német és szovjet matematikai iskolák képviselői érték el a legszebb eredményeket. Így kristályosodott ki az a nagyon általános, absztrakt elmélet, amelynek a múlt század geometriai topológiája már csak öse és egyúttal speciális fejezete.

Nos, ebbe az absztrakt világba vezet

be Benkó József könyve. A szerző az absztrakció magas szintjén kezdi mondanivalóját, ahol a nem szakavatott olvasó már nem sejtheti meg a gyökereket. Másrészt ez a diszciplína még csak a matematikusok közkincse, még nem vált ismertté szélesebb közönség előtt. Ezek azok az okok, amelyek bevezető soraimra készítettek, annak tudatában, hogy ekközben bizonyos pontatlanságokat kellett elkövetnem — a szakterminológia használatá nélkül.

A következőkben nevezzük topologikus szerkezetnek azoknak a tulajdonságoknak az összességét, amelyek az absztrakt halmazt topologikus térré változtatják. Az euklideszi térben ilyen topologikus szerkezet könnyen értelmezhető a távolság fogalmának felhasználásával. Ha megfigyeljük a szokásos (euklideszi) távolságfogalom legfontosabb tulajdonságait, és ezeket az absztrakt halmaz esetén axiomatikusan megköveteljük, akkor eljutunk a metrikus tér fogalmához (Fréchet, 1906). Ezekben topologikus szerkezet értelmezhető a már előzőleg bevezetett absztrakt távolságfogalom (metrika) segítségével — az euklideszi tér esetén alkalmazott módszerhez hasonlóan. Nyilvánvaló tehát, hogy ezeknek a tereknek topologikus vizsgálata még eléggé közel áll a geometriai szemlélethez. Ennek alapján az is belátható, hogy a topologikus terek elméletének eredményekben leggazdagabb fejezete éppen a metrikus terek elmélete. Ezért mind történeti, mind didaktikai szempontból elismerést érdemel a szerző, mert könyvének első fejezetét a metrikus terek elméletének szenteli. Ez az elmélet, mely önmagában is az absztrakció elég magas fokán áll, igen hasznos nemcsak azok részére, akik a későbbi — még általánosabb — elméletet megérteni óhajtják, hanem azok részére is, akik a matematikát csupán segédeszközként használják. Ez utóbbi olvasó számára ez a fejezet a legfontosabb; az esetek nagy részében elegendő ismeretet nyújt céljának elérésére.

Éppen a metrikus terek elméletének gazdagsága és viszonylagos egyszerűsége indokolta a topologikus terek elmélete során többször is felmerült azon törekvést, hogy az általánosság megszorításával olyan tereket értelmezzenek és vizsgáljanak, amelyek már nem metrikusak ugyan, de bizonyos lényeges vonásokban hasonlítanak azokhoz. Az alkalmazhatóság és az általános elmélet szempontjából is nagyon fontosak ezek közül az A. Weyl által 1937-ben bevezetett ún. uniform terek és a Riesz Frigyes által 1908-ban bevezetett, majd A. N. Jefremovics által 1951-ben újrafelfedezett (és részletesen vizsgált) ún. szomszédsági terek. Eltérően a topológiai munkák zömé-

től, a szerző már könyve elején — a második fejezetben — megismerteti ezeket a tereket az olvasóval. Csupán ezután, ugyancsak a második fejezetben vezeti be az általános topologikus tér fogalmát.

Innen kezdve a III—VI. fejezetben párhuzamosan tárgyalja az említett három tértípust. Ez a tárgyalási mód Császár Ákos budapesti professzor — az ötvenes évek végén közzétett — jelentős szintézisű munkáinak szellemét tükrözi, és igen nagy áttekintő képességet biztosít. Ugyanakkor helytakarékoságát is. Ezeknek a fejezeteknek részletesebb elemzése csupán a szakembert érdekelné. Ezért itt megelégszem a szakembernek bizonyos információkat adó fejezetcímek felsorolásával: Sajátos tulajdonságokkal rendelkező topologikus struktúrák; Morfizmusok; Többbővítések; Metrizálható terek.

A könyv utolsó, független jellegű fejezete halmazelméleti, relációelméleti és valós számok halmazára vonatkozó alapismeretekkel vérteti fel az olvasót. Ezzel a szerző azt a célt követi, hogy a könyv tulajdonképpeni anyagának olvasásakor mentesítsen más — előismeretet közlő — szakkönyvek tanulmányozásától. Ez a precíz tömörséggel megírt fejezet önmagában hasznos tanárnak, diáknak, a matematika alapjaival ismerkedőnek egyaránt. Megítélésem szerint azonban túlméretezett a könyv tárgyát képező topológiai ismeretek megértése szempontjából. Vonatkozik ez elsősorban a valós számokkal foglalkozó paragrafusra, de a halmazelméleti alapvetést adóra is. Úgy vélem, a szerző nyugodtan alapozhatott volna az olvasó ilyen irányú ismereteire. Annál is inkább, mert könyve megértésére nincs reménye annak, aki a matematika területén bizonyos jártassággal nem rendelkezik. Ezt viszont nem pótolja a könyvnek — különben nagyon alapos — axiomatikus elemeket tartalmazó függeléke.

Azért teszem ezt az észrevételt, mert a kiadók terjedelmet korlátozó és a szerzők terjedelmet igényelő örök párharcának ismeretében úgy érzem, hogy ennek a függeléknek eshetett áldozatul a fogalmak alapos megértését megkönnyítő, sőt igényelő példaanyag. A szerző a könyv előszavában azt a reményét fejezi ki, hogy „e kézikönyv egyrészt elég egyszerű ahhoz, hogy belőle a topológia alapjait az érdeklődő elsajátíthassa, másrészt elég teljes, hogy a szakembernek munkaeszköze lehessen“. Nos, az említett példaanyag majdnem teljes hiánya — úgy vélem — erősen megkérdőjelezi az idézett mondat első állítását. Az elvont fogalmak és módszerek alapos megismerését csupán úgy tehetjük lehetővé, ha azokat konkrét ismeretekhez kötjük. Ilyen szempontból hiányolom, hogy a szerző nem

támaszkodott könyvének megírásakor a matematikai analízis bizonyos ismeretanyagára. Nagyon sok topológiai fogalom lényegbevágó megismeréséhez ugyanis éppen erre van szükség. Igaz, hogy ezzel a könyv bizonyos fokig elvesztette volna azt a „teljes önállóságát“, amelyet a szerző a könyv előszavában hangsúlyoz, de nyert volna a megérthetőség, a könyv olvasótáborának kiszélesítése szempontjából.

Elismerés illeti a szerzőt, hogy a topológia terén nálunk még sokak által nem ismert szabatos magyar szakterminológiát használ. Ez — bizonyos vonatkozásokban — a hivatalos magyar szakirodalomban is csupán az utóbbi években kristályosodott ki. Ilyen szempontból Császár Ákos 1970-ben a budapesti Akadémiai Kiadónál megjelentetett *Bevezetés az általános topológiába* című monográfiájára hivatkozhatom. Úgy vélem, figyelemre méltó — természetesen a topológiától függetlenül — a (nyilván a német „genau dann“ kifejezést lefordító) „pontosan akkor“ kifejezés használatának átvétele a körülményes „akkor és csak akkor“ kifejezés helyett. A szerző következetesen használja ezt a tudomásom szerint először Császár Ákos által használt kifejezőmódot. Nem értek egyet a szerzővel akkor, amikor a „racionális szám“ kifejezést a „törtszám“ kifejezéssel helyettesíti. A matematika bizonyos általános szerkesztési eljárásai talán indokolhatják ezt a magyarítást, mégis a már régóta beidegződött szóhasználat alapján ez félreértést okozhat. A magyar szakterminológiában is előfordul még itt-ott a szerző által is használt „altér“ kifejezés, de már szokatlan a szerző „aláló“ kifejezése. Ehelyett mindinkább általánossá válik a „résztér“, „részháló“ kifejezés, a szerzőtől is használt „részhalmaz“, „részsorozat“ mintájára.

Hazai magyar nyelvű matematikai könyvkiadásunk eddigi legrangosabb képviselőjének tartom Benkő József könyvét. A félaxiomatikus keretekben rendkívül logikus felépítésű könyv „használati értéke“ lényegesen fokozható lett volna megfelelő példaanyag beillesztésével. Ez soraim egyik fő mondanivalója. Köszönet jár ezért a kiváló monográfiáért a szerzőnek, a könyvkiadónak, de a „háttérben“ Dáné Tibor szerkesztőnek is, a gondos kivitelezésért Molnár Attila műszaki szerkesztőnek és városunk Nyomdaipari Vállalatának, az egyszerű, finom ízlésű fedőlaptervért pedig Unipan Helgának. És még tovább a háttérben annak az „Édesanyámnak“, akinek tehetséges fia dedikálta ezt a könyvet.

Maurer Gyula

FIFTY SOVIET POETS

Ötven szovjet költőt mutat be Vlagyimir Ogynev és Dorian Rottenberg két-nyelvű antológiája: az angol fordítások mellett eredetiben is olvashatjuk például Ahmadulina, Anna Ahmatova, Vlagyimir Cibirin, Ehrenburg, Jevtusenko, Martinov, Paszternak, Szimonov, Szelvinszkij, Tvardovszkij, Vinokurov, Voznyeszenszkij, Zabolockij verseit, de itt találjuk a litván Miezelaitis és Marcinkevicius, az örmény Paruir Sevak, a lett Ojars Vacietis, a dagesztáni Gamzatov néhány költeményét is, orosz és angol nyelven.

Előszavában Ogynev arról a növekvő érdeklődésről, igényről beszél, amely a Szovjetunióban a költészetet körülveszi — s ez a tudományos haladás korában bizonyos fokig meglepő, rendhagyó jelenség. Az okot keresve, Majakovszkijhoz fordul: hatalmas energiatöltetét a költészet a forradalomtól kapta, amely milliók szívét hozta mozgásba. A további oknyomozásban a bevezető a következő megállapításokra jut: „A huszadik század közepi irodalomban egymással homlokegyenest ellenkező két nézőpont ütközik össze: az egyik az értelem erejébe és az emberi képességbe vetett hitet hirdeti, hogy az anyag saját magunk elszabadította elemi erőit uralmunk alá tudjuk hajtani; a másik egy egyetemes katasztrófát jósol, az ember alkotó ereje iránti teljes kételyt mutatja, a passzív belenyugvást az egyén »visszavonulásába« és »elszigetelődésébe«, az emberiség általános szét-hullásába. Hamlet szavait — »Kizökönt az idő« — abszolút tényként kezeli, teljesen figyelmen kívül hagyva, amit utána mond: — ó, kárhózat! Hogy én születtem helyre tolni azt.«

De a költészet reményt jelent. És amikor a reménynek szilárd, kézzelfogható alapja van, s a nép bizalmát ebben a líra poézise is alátámasztja, akkor a költő és az olvasó között a kölcsönös megértés nemes szikrája pattan ki. A költészetben az olvasó támaszt talál hitéhez az emberi értékekben, a méltóságban, állhatatosságban, hűségben.“

A költészet e „hagyományos“ erkölcsi súlya korántsem jelenti az újítás tagadását. „A modern szovjet költészet a húszas évek népszerű irányzatainak legjobb hagyományait szívta magába, ezt fiatalabb költőink munkássága nyilvánvalóan igazolja. Láthatatlan, de nagyon erős a kötés Jevtusenko és Majakovszkij, Voznyeszenszkij és Paszternak meg Maria Cvetajeva között. Sok ifjabb lírikus szereti magát a húszas évek orosz avantgarde költői közvetlen leszármazottjának érezni.“ (Progress Publishers, Moszkva, 1975.)

K. L.

IVAN ILLICH:

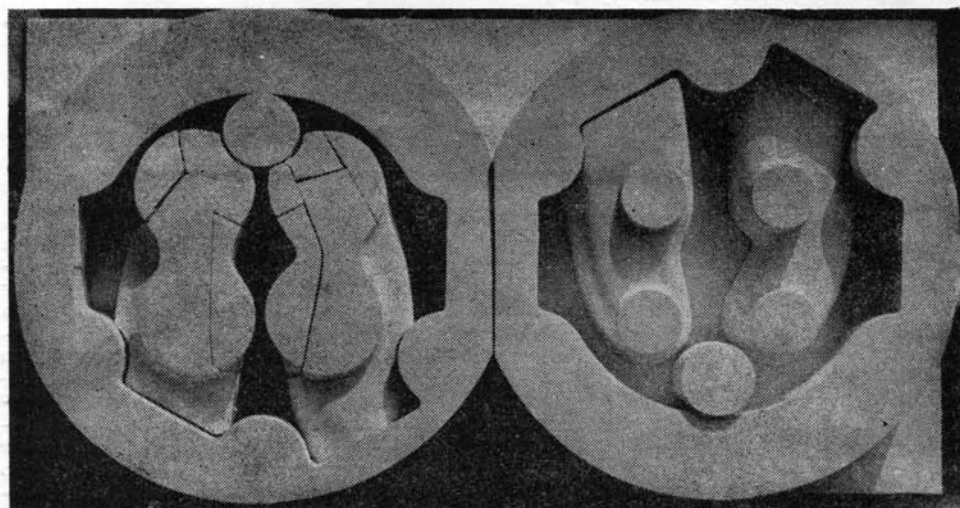
ORVOSI NEMEZIS — AZ EGÉSZSÉG KISAJÁTÍTÁSA

Ivan Illich szociológus, korunk egyik legtöbbet vitatott gondolkodója Bécsben született 1926-ban. Firenzében, Salzburgban és Rómában végezte történettudományi, filozófiai és kristálytani tanulmányait. 1951-ben lelkészi hivatalt vállalt New York egyik (ír és Puerto Ricó-i lakosságú) szegénynegyedében, majd a Puerto Ricó-i katolikus egyetem vezetőjeként tevékenykedett. Miután gyalog bejárta Latin-Amerika országait, Mexikóban telepedett le, máig is ott él, mint az általa szervezett cuernavacai kutatóközpont vezetője. Illich „az értékek intézményesítésének“ nevezi azt a „jóléti bürokráciák“-ra jellemző folyamatot, amelynek napjainkban alig akad nála élesebb szemű és alaposabban dokumentált bírálója. Könyvei — *A jövő felszabadítása* (1970), *Társadalom iskola nélkül* (1971), *Energia és méltányosság* (1973), *Konvivialitás* (1973) — élénk visszhangot keltek világszerte. Legújabb munkájára — *Orvosi nemezis — Az egészség kisajátítása* (1975), amelynek első (*Az orvosi gyakorlat műszaki hatékonysága* című) fejezetéből közöljük az alábbi részleteket — a közeljövőben visszatérünk.

„A nyugati világ szenvedést és halált okozó súlyos betegségeiben alapvető mutáció következett be. Eltűnt a pestis és a gyermekparalízis. Egyetlen adag gyógyszer elűzi a tüdőgyulladást. A DDT megsemmisíti a malária kórokozóit. Mindenki ismer valakit, akiről biztosan tudja, hogy az orvosi beavatkozásnak köszönhetően kigyógyult valamilyen betegségből, vagy túlélte egy balesetet. A »gyógyításpár« egyike a legrohamosabban fejlődő gazdasági területeknek. Az »egészségtermelés«-t azonosítják az élet minősége javulásával.“

„Az ipari korszak kezdetét kísérő betegségek kellőképpen szemléltetik, hogyan tett szert az orvostudomány mai tekintélyére. A tuberkulózis például két emberöltő alatt érte el tetőfokát. A New York-ban számon tartott 100 000 elhalálozás közül 1812-ben 700-nak volt az okozója, de már csak 370-nek 1882 körül, amikor Koch az első bacilustenyészet színezésénél tartott. S még mindig a tbc állt a második helyen a gyógyíthatatlan betegségek sorában, bár 180-ra esett vissza, amikor 1904-ben megnyílt az első szanatórium. A második világháború után, de az antibiotikumok bevezetését megelőzően már a halálozási statisztika 11. helyére szorult, 48 a 100 000-hez aránnyal. A kolera, a vérhas, a tífusz hasonlóképpen tetőzött és vonult vissza orvosi beavatkozás nélkül. Mire kóroktanukat feltárták, s alkalmazhatták volna a specifikus kezelésmódot, a probléma sokat vesztett időszerűségéből. [...] Ez részben talán a mikroorganizmusok csökkenő virulenciájának és a lakásviszonyok javulásának tulajdonítható, de mindenekelőtt annak, hogy a jobb táplálkozás nagymértékben fokozta az egyén ellenállását. Napjainkban a gyengén fejlett országokban a bélhurut és a légzőszervi fertőzések gyakoribbak, tovább tartanak, és több esetben válnak halálossá, ha a táplálkozás nem kielégítő, függetlenül az elérhető orvosi gondozás fokától. Bizonyos, hogy az egykori halálokok kiküszöbölése éppúgy nem írható az orvosok szakmai tevékenységének javára, mint ahogy nem írhatjuk a rovásukra az olyan élet meghosszabbítását, amely már csak újabb betegségek elszívására korlátozódik.“ (Éditions du Seuil. Collection Techno-Critique. Paris, 1975.)

SZ. J.

Kazinczy Gábor: Ikrek